

ÚJPEST
1840

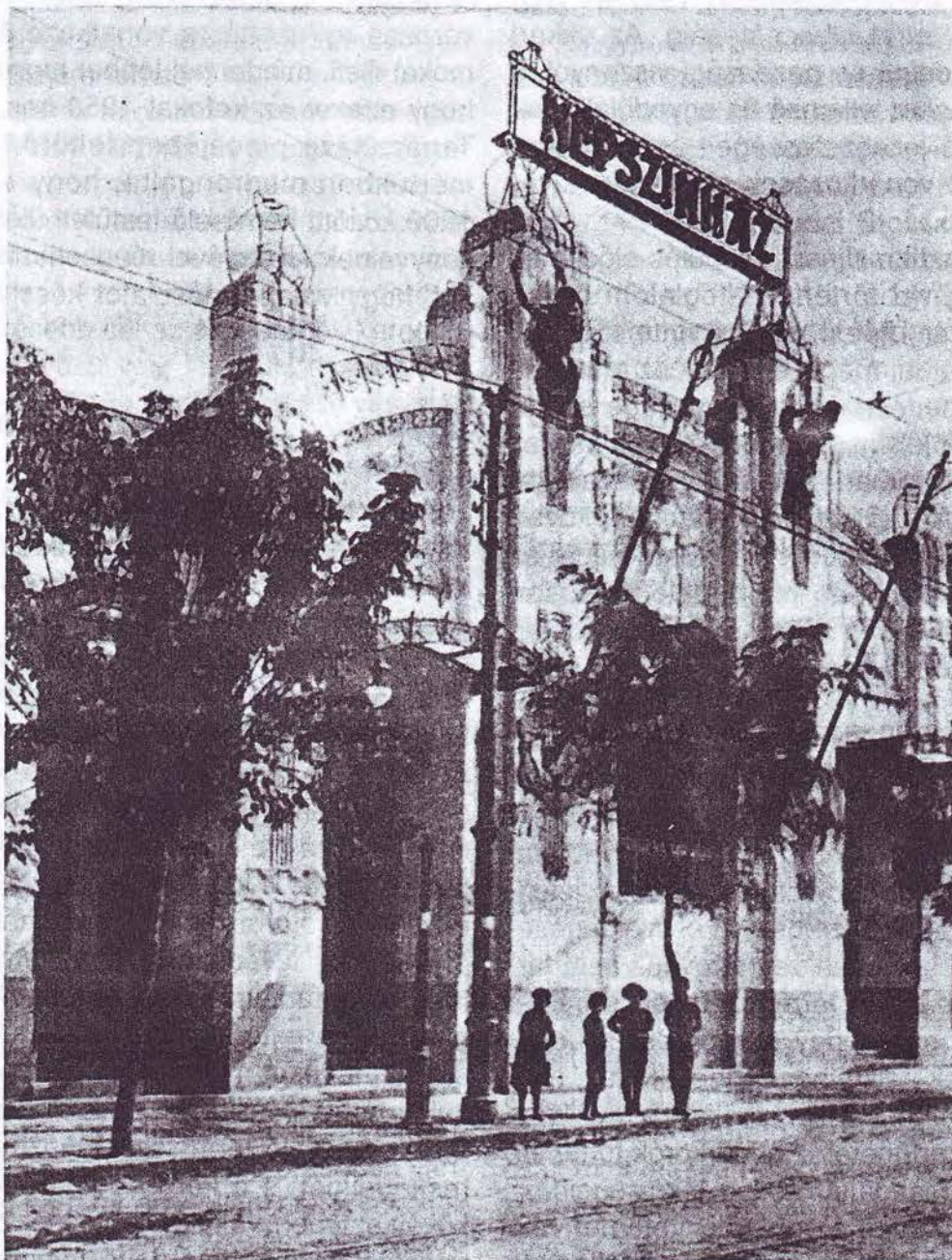

Újpesti Helytörténeti Értesítő

1994. szeptember

5. szám

Az újpesti Népszínház épülete 1916-ban

Dr. Derce Tamás *

Újpest nagyközség rendezett tanácsú várossá alakulása 1907-ben

Újpest nagyközség rendezett tanácsú várossá nyilvánítása azt a fejlődést tükrözi, mely a település életében végbement 1831-től a megyeri pusztá kparcellázásától kezdődően a várossá nyilvánítást elrendelő 1907-es belügyminiszteri leirat kibocsátásáig. Az akkori magyar társadalmi és gazdasági viszonyokra egyáltalában nem jellemző és egyedülálló fejlődésnek főbb jellegzetességeit és összefüggéseit — jogi vonatkozások alapján — kívánom bemutatni.

Az első részben Újpest település-elődjének Megyernek rövid történetét foglalom össze azért, mert bár Újpest maga szinte történeti múlt nélküli város, mégis e terület az ember itteni megtelepedése és tevékenysége szempontjából igen jellemző azonosságot mutat az évszázadok folyamán. Azokat az időszakokat kivéve, amikor a pusztítások, háborúk következtében elnéptelenedik e terület, mégis az évszázadok folyamán mindvégig tipikusan elővárosi települések voltak itt, melyeknek tulajdonképpen oka Pest és Buda, illetve a Budapestet megelőző nagy település, a „város” volt.

Újpest várossá nyilvánításának történeti, gazdasági, társadalmi és jogi kifejtésére töreksem és kerülöm mindazokat, az egyébként az ország életében korszakos változást jelentő reformkori és dualizmus-kori összefüggéseket, melyek a szorosan vett tárgyhoz nem tartoznak. Hatásukban természetesen Újpestet is érintették, mint ahogy a nagy összefüggések a kisebbek nélkül nem érthetők meg, miután annak szerves részét alkotják, s így illeszkedik Újpest története az adott korok történeti, gazdasági, társadalmi, és jogi jelenségeihez.

A kifejtett következtetések, vélemények, esetleges kategorikus színezetük ellenére sem tévedhetetlen kinyilatkoztatásokat, csupán nézeteimet tartalmazzák. Úgy gondolom,

hogy a vázolt módon történhetek az események. Különösen nem tarthatok igényt sem a teljességre, sem a tévedhetetlen igazságra akkor, amikor Megyerre-Újpestre vonatkozóan az adatok rendkívül hiányosak. Ami pedig a várossá nyilvánításra vonatkozó dokumentumokat illeti, mindennél többet mond az a tény, hogy ezeket az iratokat 1950-ben, az újpesti Tanácsháza pincéjében feltörő talajvíz oly mértékben megrongálta, hogy az 1901 és 1906 közötti képviselő-testületi ülések jegyzőkönyveinek kivételével megsemmisültek anélkül, hogy valaha másolatot készítettek volna róluk.

X

Újpest településelődjének történeti áttekintése

A pesti síkság Duna menti, északi része a folyó és a patakok állandó mederváltozásai következtében viszonylag későn vált alkalmassá bármilyen emberi településre. Az észak-keleti irányból érkező, és a Dunába torlódó patakok (Csömöri-, Mogyoródi-, Rákos-, Szilas-patak) még néhány száz évvel ezelőtt is egy olyan bonyolult, mocsaras vízrendszert alkottak⁽¹⁾, amely a vidéken az emberi megtelepedést csak a kiemelkedő dombháton tették lehetővé. A legkorábbi régészeti leletek a réz-, illetve a bronzkorszakból datálhatók.

A fémek „felfedezése” új elemmel gazdagította a társadalmi viszonyokat. A fémek felhasználása tette lehetővé a személyes szükséglet mértékét meghaladó mennyiségű használati tárgy előállítását. Ez a felesleg — azaz a raktárra való termelés — hozta létre a kereskedelmet, s a kereskedelmi tevékenység következtében váltak jelentőssé az útvonalak találkozási pontjainál lévő folyami átkelőhelyek. Így fokozódik a jelentősége a mai Budapest északi részén azoknak a földrajzi helyek-

*A szerző jogász, 1990-től Újpest polgármestere. A közölt munka a szerző 1978-ban készült egyetemi disszertációja.

nek, melyek dunai átkelésre alkalmasak voltak, többek közt a Szentendrei-sziget déli csúcsánál lévő mai Megyeri-rév is.

E folyami átkelőhely jelentősége a római korban, különösen Pannónia végleges meghódítása és a dunai limes kiépítése után nőtt meg. A rómaiak a védővonallal kiépítése során, a Barbaricum jobb és hatékonyabb ellenőrzése érdekében a folyami átkelőhelyek mindkét oldalán erődítményt építettek. A jobb partit castrumnak a balpartit burgusnak nevezték. A megyeri burgus, azaz ellenerőd, a mai Megyeri csárda helyén állt, s építése Traianus uralkodásának idejére tehető.⁽²⁾

A burgusoknak azonban volt egy békésebb szerepük is, ami különösen azután érvényesült, amikor a rómaiak a II. század második felében feloldották azt a tilalmat, mely szerint a barbár törzsek a Duna vonalától számított 15 kilométeres sávon belül nem telepedhettek le. Ez a békésebb cél az ellenerődök kereskedelmi rendeltetése volt; közelükben alakultak ki azok a katonai ellenőrzés alatt álló vásárhelyek, ahol a római és a barbár népek árucikkeinek cseréje végbement. A kelták, a rómaiak és a szarmaták jelenlétéről tanúskodó számos lelet mellett a régészek feltárták az őket felváltó gótok, alánok, gepidák, avarok és a honfoglaló magyarok nyomát megőrző leleteket is. Szórványleletek tanúsítják, hogy a mai káposztásmegyeri vízmű területén helyezkedett el a honfoglaláskori Megyer nevű falu, melynek a folyami átkelést biztosító szerepe valószínűleg Géza fejedelemsége idején, a központi hatalom megszilárdulásával szűnt meg. Megyer első okmányyszerű említésére írott adatunk 1148-ból van, amikor II. Géza egy adománylevele névszerint is említi a megyeri kikötőt.⁽³⁾

Anonymus is megemlíti a Gesta Hungarorumban a Megyer-révet, sőt a rév elnevezésének is magyarázatát adja:

„Árpád vezér, meg összes főemberei... midőn látták, hogy mindenfelől bátorságban vannak és senki nem bír ellenállani nekik, átkeltek a Dunán. A révet, ahol az átkelést végrehajtották Megyer-révnek nevezték el, mert a hét fejedelmi személy, akit hetumoger-nek mondtak, ott hajózott át a Dunán.”⁽⁴⁾

Részemről inkább arra a feltevésre hajlok,

mely szerint az elnevezés oka, hogy a révet a Megyer törzshöz tartozó katonák biztosították, akik családjukkal a rév mellett telepedtek le. A környezetükben többséget alkotó Tarján törzs adta a településnek is a Megyer nevet.

A falu a tatárjáráskor teljesen elpusztult, majd alig harminc év múlva ismét lakott település. Egy 1276-ból származó oklevél⁽⁵⁾ a falut úgy említi, mint amelynek lakói szabad embernek számító földművesek. A falu tulajdonosa ekkor Fraknoi Bertalan volt. 1357-ben Lóránd ispán, Nyir — a mai Rákospalota ura pereskedik Megyer urával Szécsényi Kónyával a két falu közötti határ birtoklásáért.⁽⁶⁾ A per eredményeként a vitás területet felosztották a két földesúr között. További okleveles adataink vannak arról, hogy 1404-ben Kálnai Benedek⁽⁷⁾, 1434-ben a budai Stossz-család⁽⁸⁾, és még ugyan ebben az évtizedben az óbudai Kálmán Péter⁽⁹⁾ kapott itt adományba birtokrészt Zsigmond királytól. Megyer ekkor már pusztásodásnak indult, aminek több oka is volt:

A XIII. század végétől Óbuda fokozatosan veszít jelentőségéből, ezzel szemben Pest, de különösen Buda vezető szerepre tesz szert a környező településekkel szemben és gazdaságilag megerősödik. Ez a fejlődés Megyer esetében azzal a következménnyel járt, hogy mivel Óbuda elveszítette gazdasági jelentőségét Budával szemben, szükségszerűen csökkent az Óbudával összeköttetést biztosító Megyeri-rév fontossága is. Buda és Pest városok voltak, melyek szívóhatást gyakoroltak a jobbágyi kötöttségtől menekülni akaró parasztságra, akik szökés árán is szabadulni akartak jobbágyi sorsuktól. A német középkori jogi tétel mondja: „a városi levegő szabadabbá tesz.”⁽¹⁰⁾

Ezt az elnéptelenedési, pusztásodási folyamatot zárta le 1526, amikor Megyer falu véglegesen elpusztult. A XIX. század harmadik évtizedének elejéig az okmányokban már csak mint megyeri pusztá szerepel. A falu teljes és végleges pusztulását bizonyítja, hogy sem az 1546-os és 1562-es török defterekben⁽¹²⁾, sem pedig a XVI. század második felében keletkezett váci püspökségi urbáriumban Megyer neve nem szerepel. Lényegében ugyanez a helyzet a XVII. században is. Puszt-

taként szerepel abban az 1672-ben keltezett adásvételi szerződésben is, mely szerint Ujfalusy László és Ujfalusy János megvették a megyeri pusztát a Spáczy családtól. Ezt követően a megyeri pusztát egy birtoktestet képez Fóttal és a család birtokában maradt a XVIII. század közepéig. 1749-ben, ifj. Ujfalusy László halála után a birtok, III. Károly által kiállított adománylevélnek megfelelően — mely az öröklés jogát a megyeri birtok tekintetében a leányágra is kiterjesztette — leányai tulajdonába került. Az örökösök azonban az adománylevélben kikötött 44.000,- forint ellenében örökségükről a korona javára lemondtak. Még ebben az évben Mária Terézia Fótot, Sikátorpusztát, Rákospalotát és a megyeri pusztát galántai Fekete György helytartósági tanácsosnak (később alkancellár, majd királyi személynök) adományozta.⁽¹³⁾ 1778-ban Fekete György meghalt, örököse fia, Fekete János⁽¹⁴⁾ nem folytatta apja birtokszerző politikáját, az uradalmat elhanyagolta. A gazdálkodás gondjaitól szabadulni igyekezve 1794-ben Batthyány József bíborosérseknek adta bérbe a Fóti uradalmat és az ahhoz tartozó megyeri pusztát, 18 évre. Fekete János 1803-ban bekövetkezett halála után örököse Fekete Ferenc a Batthyányiakkal kötött szerződést felbontja, s az uradalmat a Csanád megyei Kovácsháza nevű pusztát bérletéért és 510.000 forintért átengedte-eladta Csekonic József ezredesnek. Csekonicstól a Fóti uradalmat 1808-ban gr. Keglevich Ágostonné első házasságából származó fiai gr. Károlyi István, László és György részére vásárolta meg 700.000,- forintért. Amikor 1827-ben a család egymás között felosztotta az országban lévő Károlyi-birtokokat, a Fóti uradalom Károlyi István tulajdonába került.⁽¹⁵⁾

Újpest alapítási oklevele (16)

Károlyi István gróf 1831-ben bérleti szerződés keretében bérbe adja a mai Táncsics u., Váci út, Fóti út, és Attila utcák által határolt területet vállalkozóknak, szőlőművelés céljára, fertályonként⁽¹⁷⁾ 3 Ft 15 krajcárért. A megyeri pusztát így módon történő hasznosítása nem volt új dolog. Fekete György birtoklásától kezdődően állandó gyakorlat volt, hogy a fóti és a palotai parasztok a megyeri pusztát vagy an-

nak egy részét a mindenkori földesúrtól bérbé vették. Az első ilyen árendás szerződést 1750-től ismerjük, amikor a jobbágyok a rétekért 400,- Ft-ot, a legelőkért 200,- Ft-ot fizettek évente. Ez a szerződés többszöri megújítással 1814-ig volt érvényben. A Megyeri kikötő és a megyeri pusztát többi részének bérlője 1800-ig gyakran változott. 1800-ban Blahó József a megyeri pusztán lévő két majorért, a kocsmáért, a hajók kikötési hasznáért, a homok- és szántóföldekért, a téglavető-házért és a halászati jogért évi 3500,- Ft-ot fizetett. Ugyanakkor a Palota szigetét a budai kosárfonók céhe 100,- Ft évi díjért bérelte. 1813-14-ben amikor a szerződések lejártak, az uradalom ezeket nem hosszabbította meg és a földesúr maga hasznosította a megyeri pusztát. Ennek eredménye volt, a már említett 1831-es bérleti szerződés. A vállalkozó bérlők nagyrészt Pesten ingatlant szerezni nem tudó zsidók voltak, de béreltek itt földet pesti polgárok is, akik bérleményükön nyaralókat építettek. Voltak továbbá olyan vállalkozók is, akik végleges letelepedési szándékkal béreltek itt földet. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy az 1831-es bérleti szerződés megkötésekor tulajdonképpen két, egymástól különálló területet vettek bérbe a vállalkozók. Az egyik a már említett „négyező” volt, a másik pedig az úgynevezett Szent István-hegy volt, melyen szőlőművelés folyt már a szerződéskötést megelőzően is. A Szent István-hegy (tulajdonképpen domb) telepesei még a szerződéskötés évében megalakították hegyközségüket. Közigazgatásilag csak 1864-ban csatolták Újpesthez, területileg azonban már 1850 körül összenőtt a két település.⁽¹⁸⁾

A megyeri pusztán kialakult település életképesnek bizonyult, úgyhogy gr. Károlyi István 1840-ben kiadta *Új-Megyer község Alapító Oklevelét*. Az oklevél meghatározza a község lakóinak jogait és kötelezettségeit. Csak bizonyos vagyonnal rendelkezők számára adja meg a lehetőséget, hogy házhelyet szerezzenek, és hogy nem volt olcsó dolog letelepedni a „gyarmaton”, azt bizonyítják a következő szerződési pontok:

„II/3

Egy-egy háromszáz négyszögölből álló házhelyért és átengedett jussok használatáért

minden háztulajdonos fizet az Uraságnak évenként 25.- pengő forintot...

II/4

Minden vállalkozó köteles az Uraságnak száz forintot ezüstpénzben cautio képpen előre lefizetni és a felvállalt telken a vállalkozás idejétől számítandó egy esztendő alatt az építendő háznak legalább a falát felépíteni..."

Károlyi a községből — melyet először az 1841. évi I. 17-én tartott közgyűlésen neveznek Újpestnek — érthetően a lehető legtöbb hasznot akarta húzni. Erre azonban csak akkor volt lehetősége, ha a házhelybirtokosok nem csak a házhely megszerzésekor, hanem a későbbiek folyamán is képesek az uradalom által előírt fizetési kötelezettségeket teljesíteni. Ennek érdekében rendelkezik úgy az alapító oklevél II/10. pontjában, hogy a házhelyeket háromszáz négyszögölnél kisebb területekre felosztani nem lehet, továbbá, hogy az átengedett jussok (kereskedelem gyakorlása, gyárak alapítása, bor, pálinka mérése)⁽¹⁹⁾, mint egy monopólium, a megtelepedett házzal bíró lakosokat illeti. „Ellenben a zsellérek, kik tudniillik házzal nem bírnak és a ház birtokosoknak nem szegődött cselédjei kézi mesterségnél és művészetnél egyebet csak akkor folytathatnak, ha a házbirtokosok abbéli jussukat ezeknek engednék át” (I/3. pont, második bekezdés). A község fejlődését, gazdagodását — s ezzel együtt az uraság jövedelmének növekedését — szolgálta az alapító oklevél következő, Magyarország akkori viszonyaihoz képest előrelépést jelentő rendelkezései:

„II/8. pont

Hogy a gyárak, mesterségek és kereskedelem minnél előbb virágozhassanak, a megtelepedni kívánóknak előre is alá kell magukat vetni azon szabálynak, (statutum) melynél fogva magok között *sem céheket formálni, sem az ipart megszorító kirekesztő kiváltságos leveleket* (exclusivum privilegium) szerezni nem fognak, hanem mindnyájan ugyanazon egy jussal élhessenek, kivéven azon jussokat, melyeket az uraság I/3-ik szám alatt magának fenntartott, és amelyeket vagy maga gyakorolhat, vagy külön szerződés útján egynek vagy többeknek által adhat.” Haladó rendelkezéseket tartalmazott a II/9. pont is, a pénzügyi hitel-élet könnyebbé tétele érdekében az

adós-ügyekre gyorsított bírói eljárást hozott létre. Ugyan ezt a célt szolgálták a II. fejezet azon rendelkezései, melyek az ingó és ingatlan dolgok forgalmát, adásvételét minden korlátozás nélkül lehetővé tették. Ki kell emelni, hogy az alapítási oklevél értelmében a „gyarmaton” fajra, felekezetre, nemzetiségre való tekintet nélkül bárki megtelepedhetett akár házbirtokosként, akár zsellérként és gyakorolhatta minden korlátozás nélkül jogait, ha kötelezettségeit teljesítette. (III/C. pont)

Az alapítói oklevélnek tehát vitán felül vannak olyan pontjai, melyek a feudális gazdasági és társadalmi berendezkedést meghaladó szabályokat tartalmaznak. De az is igaz, hogy Károlyi István grófot ezen alapítási oklevél alapján túlzás lenne a „szabadság, az emberi jogok előharcosának”⁽²⁰⁾ nevezni. Hogyan is nevezhetnénk Károlyit a „negyvennyolcas eszmék dicső apostol”-ának⁽²¹⁾ akkor, amikor az úriszéket változatlanul fenntartotta⁽²²⁾, amikor a község lakóival vagy magával a községgel szemben felmerült minden vitás kérdésben az uraság „vagy ennek a bíróságra különösen kijelölt törvénytudó megbízottja”⁽²³⁾ dönt, és ezt még kiegészíti azzal a rendelkezéssel, hogy ilyen ügyekben pervesztességre vagy pernyertességre tekintet nélkül a perköltséget minden esetben a község viseli. Vagy mennyiben nevezhető korát meghaladónak az a rendelkezés, mely szerint a községi közgyűlésen helye és szavazata csak a házzal bíró lakosoknak van, s a zsellérek ezen még részt sem vehetnek.⁽²⁴⁾

A szerződés (az alapító oklevél egyes rendelkezéseinek értelmezése tárgyában 1840-ben készült jegyzőkönyv nevezi annak), végeredményben nem mutat többet mint az a kor, amelyben készült, és jellegének megfelelően felemás állapotot tükröz. Egyes rendelkezéseiben már érződik a polgáriasodás, más rendelkezéseiben viszont alapvetően megtartotta a feudális jog intézményeit. Újpest nem az alapító oklevél miatt lett „Újpest”. A földrajzi helyzete, a dunamenti fekvése, Pesthez való közelsége, a váci országút által biztosított átmenő forgalom — párosulva a magyarországi tőkés termelés kezdeti lendületével, — olyan helyzeti előnyt biztosított, amit semmi más nem helyettesíthetett. Károlyi gróf ezeket az

objektív előnyöket és adottságokat ismerhette fel és ezek kiaknázására irányuló törekvése tükröződik az alapító oklevélben.

A várossá alakulást megelőző időszak főbb jellemzői

Az 1867-es kiegyezést követően Magyarországon a gazdasági élet rendkívüli fejlődésnek indult, ami szükségszerűen megnövelte a jogi szabályozás szükségességét is. Annak ellenére, hogy a polgári jogéleletet átfogóan szabályozó törvénykönyv nem készült, az egyes területeken rendkívül megnőtt a társadalmi viszonyokat szabályozó törvények és rendeletek száma. Átfogó szabályozásra került sor többek között a kereskedelmi élet és az ezzel szorosan összefüggő ipari, pénzügyi, közlekedési ágazatok területén. A modern polgári állami berendezkedésre irányuló törekvés tükröződik az állam és az egyház szétválasztásában is. Ez a fejlődés azzal vette kezdetét, hogy még az abszolutizmus idején felszámolták Magyarország és az Osztrák birodalom többi része közötti vámhatárokat. A Monarchia létrejöttével egy nagy területű birodalom alakult ki, mely a gazdasági adottságokat tekintve igen különböző régiókkal rendelkezett. Ugyanakkor a kiegyezés teremtette meg azt a politikai stabilitást, mely szükséges volt ahhoz, hogy a külföldi és a belföldi tőke a magyar gazdasági életbe is bekapcsolódjon. A nagyarányú tőkebefektetések következménye, hogy az országban gombamódra szaporodnak az üzemek, gyárak, hogy a világ malomiparának központja ebben az időben Budapesten van (1873). A főváros ebben az időszakban válik világvárossá, lebontják a középkori városfalakat, s az építkezés hatalmas lendületet vesz. A fejlődés eredményeként Budapest az ország ipari, kereskedelmi, kulturális és politikai központja lett. A főváros gazdasági fejlődése erős hatást gyakorolt a környező településekre, is, s azok mintegy másodlagos vonzást gyakoroltak az ország többi részére. Ebben a másodlagos vonzásban a főváros közelsége, az olcsó telekárak az alacsony lakbérek mellett Újpest esetében még a Duna menti fekvés is szerepet játszott. Nagy vonalakban ezek voltak azok a tényezők melyek a földrajzi adottsággal párosulva olyan gazdasági és

szellemi fejlődést eredményeztek, hogy 1907-ben Újpest rendezett tanácsú várossá alakulhatott át.

Az átalakulás előzményei, jogi feltételei

Az a gondolat, hogy Újpest a községi keretből kilépjen, először 1886-ban merült fel. A község lakosai nem lévén megelégedve annak közigazgatásával, közvetlenül a belügyminiszterhez beadványt nyújtottak be, melyben kérték a községnek a fővároshoz való csatolását. A minisztérium azonban a 10.490/1886 B.M. utasítással a beadványt érdemleges tárgyalásra visszaadta a község képviselő-testületének. A képviselő-testület elutasító határozatot hozott, mert „Újpest községnek birtokviszonyai és regálé joga olyan rendezetlen állapotban vannak, hogy azok végleges rendezése és egyes birtokosok tetemes megkárosítása nélkül a becsatolás keresztül nem vihető... a főváros rohamos emelkedése folytán inkább a főváros belső kerületei veszik nagy mérvben igénybe a főváros költségvetését... s míg a fővárosban a belső kerületben van előmozdítani való, addig Újpest község nagyobb szabású kiadásokkal nem vehetné igénybe a főváros áldozatkészségét.”⁽²⁵⁾ Ezt követően 1906-ig az átalakulásra vonatkozó javaslatokra, kezdeményezésekre nem sikerült adatot találnom, annak ellenére, hogy dr. Ugró Gyula „Újpest” c. monográfiájában azt írja: „Tény azonban, hogy a kérdéssel több ízben is foglalkozott Újpest község képviselő-testülete.”⁽²⁶⁾

A községek átalakulásának feltételeit az 1886: XXII. t-cz. 151. §-a a következőképpen határozta meg:

„Ha a kisközség nagyközséggé, nagyközség rendezett tanácsú várossá akar átalakulni, az átalakulásért folyamodók kérvényüket a képviselő-testület útján az illető törvényhatóságnál nyújtják be és tartoznak bizonyítani,

a) hogy ezen átalakulás a községi lakosok és birtokosok azon része kívánja, amely együtt a község összes egyenes államadójának felénél nagyobb részét fizeti; és

b) hogy ezen átalakulás folytán rájuk nehezedő kötelezettségek pontos teljesítésére elégséges szellemi és anyagi erővel rendelkeznek...”

Az átalakulás igenlése vagy megtagadása felett tehát a képviselő-testület ülésén döntöttek. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy az ezzel kapcsolatos érvek, ellenérvek csak a képviselő-testület üléseinek jegyzőkönyveiből állapíthatók meg. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint mindössze három alkalommal foglalkozott a képviselő-testület az átalakulással.

A képviselő-testület „hivatalosan” 1906. VIII. 27-én tartott közgyűlésén szerzett tudomást arról, hogy Újpesten a polgárság mozgalmat indított a községnek rendezett tanácsú várossá nyilvánításáért. Egészen bizonyosnak vehető azonban, hogy a képviselő-testület tagjainak már korábban is volt tudomásuk az átalakulási mozgalomról. Bizonyítja ezt egyrészt dr. Kis Sándor felszólalása, melyben elmondja, hogy „Csak az utolsó időben csatlakozott a mozgalomhoz...”, másrészt teljesen elképzelhetetlen, hogy egy ilyen nagyarányú változásra való törekvés, mely a nagyközség életét alapvetően van hivatva megváltoztatni, ne jutott volna a képviselők tudomására. Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy az az 1173 polgár, aki a változást kívánva az átalakulási ívet aláírta a polgárságnak abból a részéből került ki, akik a legtöbb állami egyenesadót fizették. A képviselő-testület pedig a községi törvény 32. §-a értelmében felerészben a legtöbb egyenes állami adót fizető községi lakosokból — virilistákból — állt.

Ezen a közgyűlésen még nem hangzottak el felszólalások sem a javaslat ellen sem a javaslat mellett, már csak azért sem, mert ekkor még csupán egy elvi javaslatról volt szó, arról, hogy az átalakulás törvényi feltételei Újpest esetében valószínűleg megvannak. A közgyűlés 14 tagú bizottságot delegált, hogy az indítványt alaposan megfontolja és harminc napon belül előkészítve terjessze a képviselő-testület elé.

Az 1906. évi XII. rendkívüli közgyűlésen, dr. Ugró Gyula községi bíró indítványozta, hogy a képviselő-testület „a kérvényt tegye magáévá és terjessze fel pártolólá a vármegyei törvényhatósághoz”. Ugró a Váci Királyi Adóhivatal kimutatására támaszkodva bizonyította, hogy „Azoknak a községi lakosoknak az adója, akik az átalakulást kívánják, az erre vonatkozó nyilatkozatot aláírták 274.374,- Kr 88 fil-

lér, vagyis a község összes adójának a felét 9.957,- Kr és 40 fillérrel haladja meg. Ami a törvényben kívánt második feltételt illeti, ...szintén bizonyítást nyert, mert Újpest lakosságának nagy része a tanult osztályhoz tartozik, és mert az anyagi terhek nem fogják meghaladni a jelenlegi községi kiadásokat.”

Az átalakulás igenléséről vagy elvetéséről a képviselő-testületnek itt már konkrétan dönteni kellett volna. Ez az indítvány már tartalmazza azokat a tényeket, adatokat melyek alapján állást lehetett volna foglalni. A képviselő-testület azonban a döntés előtt két kérdést is tisztázandónak talált.

Egyrészt nem voltak biztosak abban, hogy a község elbírná-e az átalakulásból eredő költségöbbltet, másrészt garanciát kértek arra, hogy az átalakulás esetén a tisztviselőknek állásuk és jövőjük a rendezett tanácsú városonál biztosítva lesz. Az első helyen említett kérdés egyetemes jellegű volt, mert a község egészét érintette. Ezt fejtették ki hozzászólásukban dr. Kis Sándor, Mády Lajos, Diamantstein Lajos és dr. Kálmán Ödön képviselők. A kérdés egyáltalán nem volt akadémikus jellegű, mondva csinált probléma. Az átalakulással a község hatásköre jelentősen kibővült, a kibővült hatáskör szükségszerűen az adminisztráció bővítésével jár. Olyan ügyek intézésével kellett számolni, melyeket eddig a főszolgabírói hivatal intézett, s melyre így személyzet nem volt. A felszólaló képviselők kétségeiket fejezték ki, hogy a költségek nem fognak növekedni. Különösen érezte az átalakulással járó ilyen irányú nehézséget dr. Kis Sándor és dr. Kálmán Ödön, mindketten virilisek, dr. Kis Sándor felszólalásában „...nem támogatja az előadói javaslatot, hanem szükségesnek tartja, hogy az egy részletes kimutatással szereltesék fel, melyből mindenki megnyugvást szerezhet affelől, hogy a rendezett tanácsú várossá való átalakulás esetén mennyivel lesz nagyobb a közteher”. Elhamarkodottnak tartotta a községi bíró indítványát, mert a képviselő-testület az ügyben már kiküldött egy bizottságot, melynek jelentését szintén meg kell hallgatni.

A második kérdésben, vagyis a tisztviselők ügyében dr. Szabó Béla és dr. Hédervári Soma szólaltak fel a javaslattal szemben. Annak ellenére, hogy dr. Ugró Gyula indítványában

javasolta a képviselő-testületnek, hozzon olyan elvi határozatot, „hogy a most megválasztott községi tisztviselők a megfelelő városi tisztviselői állásokban szintén véglegesen megválasztott tisztviselőknek tekinthetők, s jövőendő fizetésük sem lehet kisebb a mostani fizetésüknél, s azok pedig akiknél a leendő fizetés kevesebbre irányoztatott elő a jelenleginél a különbözetet a nyugdíjba betudandóan személyi pótlék címén kapják meg”, furcsának tűnik dr. Hédervári Soma felszólalása, hogy azért nem járul hozzá az előjáróság javaslatához, mert nem látja biztosítva a tisztviselők jövőjét. Az átalakulást elutasító két hozzászólás magyarázata a következő:

Dr. Hédervári Soma 1868 óta volt Újpest ügyvezető orvosa, akkor már közel hetven éves. Nem valószínű, hogy azért mondott nemet, mert félt, hogy a városi előjáróságba nem fogják beválasztani. Erre biztosíték volt a község szolgálatában eltöltött ideje, másrészt az, hogy fia dr. Hédervári Lehel községi képviselő is volt 1905-1918 között Tisza István pártjában. Valószínűleg tartom, hogy idős kora, „becsontosodása”, az újtól való félelme miatt volt a javaslat ellen.

Dr. Szabó Béla egészen más okból volt ellenzéki. Övé volt Újpest első gyógyszerháza, anyagi érdeke fűződött ahhoz, hogy a község vezető főorvosával jó viszonyban legyen. A községi orvos látta el a községi gyógyszerháza felügyeletét, adott esetben bizonyos munkák elvégzését rendelhette el, sőt be is zárathatta a patikát, ha egészségügyileg nem megfelelőnek ítélte. Ugyanakkor a 30.154/1891 B.M. határozat értelmében a községi képviselő-testület döntött abban, hogy a község kórházai részére hol szerezzék be a gyógyszereket. (Ekkor már működött Újpesten a Károlyi Kórház és a Gyermekkórház is befejezéséhez közeledett.) Nem volt mindegy számára milyen a viszonya a község vezető főorvosával, mert egész biztos, a község vezető orvosa tett javaslatot a képviselő-testületnek a gyógyszerek beszerzésére. Dr. Kálmán Ödön kiegészítette a javaslatot azzal, hogy mivel Szekszárd nem régen lett rendezett tanácsú város, a képviselő-testület küldjön ki egy bizottságot Szekszárdra azzal, hogy ott tanulmányozzák

az átalakulás gyakorlati megvalósulását. A képviselő-testület dr. Kis Sándor és Kálmán Ödön dr. javaslatait egyhangúlag elfogadta, és az október 1-én tartott közgyűlés napirendi pontját ennek a két bizottságnak jelentése tette ki. A Szekszárdon járt bizottság jelentésében megállapította, hogy az átalakulási eljárást ott hasonló módon bonyolították le mint ahogy Újpesten kívánják végrehajtani. A tisztviselők kérdése a községi bíróságtól előterjesztett javaslathoz hasonlóan rendeződött. „Újabb választás útján a városi képviselő-testület csakis az újonnan szervezett állásokat töltötte be. A városnak ez az intézkedése felbezárás folytán felkerült a királyi közigazgatási bírósághoz, amely a város eljárását a folyó évi 5/kir.bir. sz. határozatával helybenhagyta.”

Ezután került sor a 14-es illetve ekkor 10-es bizottság jelentésére, melyet dr. Kis Sándor olvasott fel. A bizottság a következőket vizsgálta:

- 1.) Az átalakulás közérdeket fejez-e ki?
- 2.) A tisztviselőkar jövője biztosítva van-e?
- 3.) Az átalakulással járó anyagi terhek arányban állnak-e azokkal az előnyökkel, melyet a rendezett tanácsú városi szervezet nyújt?
- 4.) Az átalakulás többletköltséggel jár-e, s ha igen ez milyen nagyságú lesz?

Az első kérdésre a bizottság egyértelmű igennel válaszolt megállapítva, hogy azokban az ügyekben melyek a leggyakoribbak, a város önállóan járhat majd el, azaz az ilyen ügyekben nem kell minden egyes alkalommal Vácra a főszolgabírói hivatalhoz elmenni. A második kérdésre adott válasz a szekszárdi bizottság beszámolója után lényegében érdektelenné vált, s bár tartalmaz a tisztviselőkkel kapcsolatban egyébirányú javaslatot is, a képviselő-testület az előjáróság indítványának megfelelően rendezte a kérdést. A továbbiakban a bizottság jelentésében kétségbe vonja annak a pénzügyi előirányzatnak a helyességét melyet az előjáróság állított össze. Megállapítja, hogy az előjáróság által összeállított „...rendkívül kedvező pénzügyi előirányzat kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy az átalakulás hívei rohamosan szaporodjanak, s határozottan megállapítható, hogy a polgár-

ság a tervezet valóságában bízva írta alá az átalakulási kérvényt."

Ezután részletesen bizonyítja, hogy az előjáróság tervezetében mit hagyott ki, mit nem vett számításba.

Nem szándékozom a jegyzőkönyv ezen pontjait részletesen vizsgálni, mert az adatok számszerűségének helyessége a rendelkezésre álló adatok alapján ma már nem ellenőrizhető. De hogy a bizottságnak valószínűleg igaza volt bizonyítja, hogy dr. Ugró Gyula válaszában nem vonta kétségbe a bizottság jelentésének ezt a részét, s ugyanakkor monográfiájában megállapítja, hogy a személyi kiadások a rendezett tanácsú várossá való átalakulással 66.606,- Kr-val emelkedtek.

A bizottság annak a véleményének is hangot adott, hogy az átalakulás következtében a községi pótdadó további 6 százalékkal emelkedni fog. Feltevését azzal indokolta „...az anyakönyvi törvény rendelkezései szerint a község, illetve a város köteles lesz az összes anyakönyvi hivatali költségeket és személyes járandóságokat a magáéból fedezni.” Kétségbe vonja továbbá, hogy „...a község jövedelmei a tervbe vett kiadásokkal lépést fognak tartani”, annál is inkább, mert „felette kétes, fog-e sikerülni Újpestnek a fogyasztási adóbérlet oly kedvező összegét megkapni, mint jelenleg.”

Ezek a kételyek azonban nem igazolódtak be. Az anyakönyvi teendők ellátásáért az állam évi 6.000,- Kr átalánydíjat ajánlott fel, az átalakulást követően, amit a város el is fogadott. A bor és húsfogyasztási adóbérletből a községnek 1904 és 1907 között évi 95.000,- korona jövedelme volt. A szerződés lejártával 1908-ban a város új bérleti szerződést kötött, melyben a bérleti díj évi 120.000,- Kr-ra emelkedett. Ugyanakkor a város háztartása az első városi évben 1907-ben úgy alakult, hogy míg a kiadások 1906-hoz képest 8737,- Kr-val nőttek ugyanebben az évben a bevételek 19.188,- Kr-val emelkedtek. Ennek eredményeként a községi pótdadót nem kellett megemelni és az 1910-ig változatlanul 34% volt.

A bizottság pesszimista megállapításai ellenére mégis arra a következtetésre jutott, hogy

„E számeredmények nem alterálják a bi-

zottság azon javaslatát, hogy a város átalakítását pártolólág felterjesztessék, mert meggyőződése szerint az önállósággal kapcsolatos községi előnyök a várható nagyobb anyagi terheket kellőleg ellenszabályozzák. Mindazonáltal teljes összességgel feltártuk a helyzetet, úgy mint azt mi látjuk, tesszük azért, mert nem kívánjuk sem a képviselőtestületet, sem a polgárságot abban a tévhitben ringatni, mintha az óhajtott önállóság, és az adminisztráció rendezettebbé tétele nagyobb áldozat nélkül elérhető volna.”

A jegyzőkönyv mindössze öt hozzászólást tartalmaz, amelyből kettő kerekben elutasítja az átalakulást. Mellette mindössze egy felszólalás hangzott el. A negyedikként felszólaló községi bíró az átalakulási javaslatban foglaltakat védi. Az utolsónak felszólaló dr. Kis Sándor mindenben fenntartotta a bizottság jelentésében jelzett álláspontját. Azonban a jegyzőkönyv nem teljes a hozzászólások tekintetében. Valószínűleg nem rögzített minden felszólalást és a felszólalók által elmondottakat is csak részben adja vissza. Valószínűtlennek tartom, hogy amikor a közgyűlés ezt a település életét lényegessen befolyásoló kérdést tárgyalta mindössze egy képviselő szólal fel a javaslat mellett azok után, hogy két képviselő már letette a voksát az átalakulás ellen, s mégis az ülés végén a testület két tartózkodás mellett 27 igen szavazattal dönt az átalakulás mellett. Gyanúmat erősíti dr. Ugró hozzászólása. Diamant Ignác ugyanis azért nem járult hozzá a bizottság javaslatához, mert nézete szerint „a mozgalom nem szükségletből, hanem személyi momentumokból indult ki, ez pedig nem lehet ily nagy szervezeti átalakulás rugójának elfogadni.” Ez a személyeskedés kizárólag a bíró ellen irányulhatott hiszen ő volt az átalakulási mozgalom szervezője, irányítója. Mégis a jegyzőkönyv szerint felszólalásában a megjegyzésre nem reagált.

Utoljára dr. Hédervári Lehel szólalt fel, akinek szava, miután országgyűlési képviselő is volt, sokat jelenthetett. „Ha az extra morus lévő polgárság az átalakulást óhajtja és kéri, akkor a képviselő-testület azt meg nem akadályozhatja, mert a Belügyminisztérium a kérelmet a képviselő-testület ellenzése dacára is teljesíti, sőt azt teljesíteni is köteles, ha a pol-

gárság a törvény által megkívánt feltételeket beigazolja. A képviselő-testület ebben a tekintetben csak véleményezési joggal élhet. Ami ...az átalakulás előnyeit illeti azok nyilvánvalóak, mert eltekintve attól, hogy a polgárok minden közigazgatási ügyben a főszolgabíró hatásköre alól felszabadulnak, a városi képviselő-testület tagjainak szaporítása által, a polgárság szélesebb rétegei vehetnek részt az önkormányzatban..." A bizottság jelentését elfogadta és elfogadásra javasolta.

A képviselő-testület ezek után szavazásra bocsátva a javaslatot a következő határozatokat hozta:

„A közgyűlés 24 igen és 5 tartózkodás mellett... kimondja, hogy Újpest községnek rendezett tanácsú várossá alakulása esetén a jelenlegi községi tisztikar tagjait a rendezett tanácsú város szervezetébe pályázat kiírása nélkül, és választás megtartása nélkül beilleszti és tekinti őket véglegesített és élethossziglan megválasztott tisztviselőknek.

A képviselő-testület 27 igen szavazattal és 2 községi képviselő... tartózkodása mellett, a polgárság Újpest községnek rendezett tanácsú várossá leendő átalakítására irányuló kérvényét, minthogy az Újpestre mindenképpen előnyös és kívánatos, azt a vármegyei törvényhatósághoz pártoló véleménnyel felterjeszti."

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye a község által felterjesztett kérvény tárgyában 1906. XI. 27-én tartott rendes bizottsági közgyűlésén határozatilag kimondta, hogy „Újpest nagyközség rendezett tanácsú várossá alakíttassék át, helyesnek és indokoltnak találván, azt a belügyminiszter Úrhoz pártoló véleménnyel felterjeszteni rendeljük."

A vármegye az átalakulás pártolását többek közt azzal indokolta, hogy a vármegye közigazgatására előnyösebb ha fejlettebb szervezettel rendelkező községek állnak rendelkezésére, továbbá „de az átalakulás elsősorban előnyös lehet a község lakosságára, mert a rendezett tanácsú város gyakorolja egyúttal az elsőfokú közigazgatási hatóságot is."

A várossá alakulás indokoltsága

Az 1886: XXII. t-cz „A községekről" 1. §-ában a községek három fajtáját különböztette meg:

„a) a városok, mely jelen törvény 63. §-a szerint rendezett tanáccsal bírnak;

b) nagyközségek, melyek rendezett tanáccsal nem bírnak ugyan, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek;

c) kisközségek, melyek a törvény által a községre ruházott teendőket korlátozott anyagi viszonyaik miatt saját erejükből teljesíteni nem képesek és evégből más községekkel kell szövetkezniük."

Ennek a törvényhelynek a rendelkezését értelmezve a 33.672/1890. B.M. határozat a kisközség és a nagyközség közötti határt abban jelöli meg, hogy „...az előbbi közös jegyzőt tart egy más községgel". Ezt a rendelkezést erősíti meg az a belügyminiszteri rendelet is, mely kimondja, hogy önálló jegyzői állás csak olyan községben szervezhető, mely előzőleg szabályszerűen nagyközséggé alakult (11.430/1886. B.M. határozat) További lényeges elhatárolást jelent, hogy nagyközségben kötelező volt pénztárnoki és közgyámi állás szervezése (86.106/1897 és 99.210/1898. B. M. határozatok). Ezek a különbségek azonban csak szervezeti jellegű eltérések voltak, maga a törvény eltérően a belügyminiszteri rendelektől nem is igen tett különbséget a kétfajta település között. Lényegileg ugyanolyan hatáskörrel, jogokkal és kötelezettségekkel ruházta fel a kisközségeket, mint a nagyközségeket. A községek (a továbbiakban a község alatt a kis- és nagyközséget értem az egyszerűbb megközelítés érdekében) hatásköre igen szűk területre korlátozódott. Az 1886: XXII. törvény a községek hatáskörét a 2. §-ban a következőkben állapítja meg:

„A község:

a) saját belügyeiben határoz és szabályrendeleteket (statutumokat) alkot;

b) határozatait és szabályrendeleteit saját előljárói és közegei által hajtja végre;

c) rendelkezik a község vagyona fölött;

d) községi adót vet ki és hajt be;

e) gondoskodik a tisztán községi utákról és egyéb közlekedési eszközökről;

f) gondoskodik a községi iskolákról és más rokon intézetekről;

g) kezeli a mezei, a tűz- és a közrendőrséget s a szegényügyet;

h) gyakorolja mindazon jogokat és teljesíti mindazon kötelességeket, melyek a községeket törvény szerint megilleti."

Önmagukban véve ezek a hatáskörök igen tiszteletre méltóak. A gyakorlat azonban egészen mást mutatott. A községek szinte egyetlen légyeges kérdésben sem dönthettek önállóan, hanem csak a felsőbb hatóság, a főszolgabíró és hivatala jóváhagyásával. Mert hiába írta elő a törvény, hogy a község „...saját belügyeiben határoz és szabályrendeleteket alkot”, ha ugyanakkor az 1879:XL. törvény (Kihágási kódex) és az 1894:XII. törvény értelmében kihágást, büntetést megállapító szabályrendeletet, további hegyközségi rendtartást a község nem alkothat, s az ilyen szabályrendelet jóváhagyás előtt még ideiglenesen sem léphet életbe. Lényegében hiába mondja ki a törvény, hogy a község rendelkezik vagyona fölött, amikor a község törzsvagyonyának kezelése tárgyában hozott minden határozat ellen a törvény 113. §-a értelmében „kihirdetésük napjától számított 15 nap alatt, a községnek kötelékébe tartozó bármely polgár és azok, kik a községben vagy határában ingatlan vagyonnal bírnak, a törvényhatósághoz felfolyamodhatnak.” A fellebbezés pedig azzal a következménnyel járt, hogy elintézéséig az ilyen határozatot nem lehetett végrehajtani. A községi törvény 24. §-a értelmében a törvényhatóság jóváhagyására volt szükség mindazonoknak a községi határozatoknak a végrehajtására, mely a községi vagyon elidegenítésére, megszerzésére hat éven túl terjedő haszonbérletek megkötésére, községi adó megállapítására, kivetésére, behajtására, kölcsönvételére, új hivatal rendszeresítésére, meglévő megszüntetésére vonatkoztak. A 4.163/1895. B.M. határozat utolsó bekezdése például kimondja, hogy a „...község részéről megszerzett italmérési jogok hasznosítása iránt egyesekkel kötött szerződések a törvényhatóság részéről jóváhagyást igényelnek.”

Mivel a községek piaci, vásári, építészeti és közegészségügyi rendészeti jogkört nem gyakorolhattak, így nem dönthettek olyan kérdésekben sem, mint például az építkezés megkezdésének jóváhagyása (102.137/1898.B.M. hat.). Olyan egészen apró ügyekben is a főszolgabíró járt el, illetve a főszolgabíróhoz kel-

lett fordulni, mint az utcák és terek tisztán tartása (102.195/1895.B.M. hat.). A községeknek még arra sem volt hatáskörük, hogy elrendeljék, az utcákon a kutyákat csak szájkosárral lehessen vezetni, mert ezt ugyancsak a főszolgabíró rendelhette el elsőfokú hatóságként, s aki ezt a jogkörét a községi előjárásra még szabályrendelet útján sem ruházhatta át (4391/1899.B.M. hat.). A 31.857/1903. B.M. hat. értelmében a főszolgabírónak kellett eljárni abban is, hogy a község utcáján a szekerekkel való közlekedés közbiztonsági szempontból megengedhető, vagy sem. Ez a rendszer, ez a közigazgatási forma ott, ahol a lakosok száma csekély, alig változik, ahol „sohasem történik semmi”, ahol az emberek a falusi életforma keretei közt ugyanúgy éltek a XX. sz. elején, mint ötven vagy száz évvel korábban, nem okozott különösebb fennakadást a mindennapi dolgok intézésében.

Egy olyan községben mint Újpesten, ahol a lakosság növekedési üteme rendkívül dinamikus volt, a várossá nyilvánítást megelőző tíz évben átlagosan 1.600 elveszületés történt, s míg a lakosok száma 1890-ben 23.521, 1900-ban 41.858, és 1910-ben 55.197, ez a közigazgatási forma már nem tudta megfelelően ellátni a szükséges szervezési, irányítási és ügyviteli feladatokat.

Újpest a százáfordulón tipikusan kispolgári város volt, annak ellenére, hogy ekkor már működött többek közt az Egyesült Izzó, a Mauthner Bőrgyár, a Wolfner Gyula és Társa Bőr és Hadifelszerelések Gyára és a Magyar Pamutipar Rt. is. Ezek a gyárak azonban csak a várossá nyilvánítás után váltak Újpest gazdasági életét meghatározó tényezővé. Addig még a kisipar volt az uralkodó. Szinte nem volt egyetlen olyan utcája sem, melyben ne lett volna legalább egy iparos vagy kereskedő és ahol szinte minden nap egy új üzletet ne nyitottak volna. 1905-ben 326, 1906-ban 320, 1907-ben 336 iparigazolványt adtak ki.

A község lakóinak száma — a fővároshoz viszonyítva lényegesen olcsóbb telekárai, lakbéréi következtében — fokozottabban nőtt. Az új lakosok nem csak a község lélekszámát növelték, hanem építészeti, rendészeti, közegészségügyi, katonai stb. problémáikkal az

előjáróság ügyiratforgalmát is.⁽²⁹⁾ A dinamikus fejlődés egyre több olyan problémát vetett fel, melyet a régi községi szervezet keretei között már csak ideig óráig lehetett megoldani. Tudatában voltak ennek a község polgárai is amikor gr. Andrássy Gyula belügyminiszterhez írt a várossá való átalakulást elrendelő határozat sürgetése tárgyában beadott felterjesztésükben a következőket írták:

„... a jelenlegi keretben meg nem maradhatunk. Községünk 53.000 lakosa minden legcsekélyebb iparügyben a Váczon székelő főszolgabírói hivatalhoz, árvaügyben a Budapesten lévő Megyei Árvaszékhez, adóügyben ismét Váczra kénytelen szaladgálni, végtelen sok időt veszítve még több anyagi kárt szenvedve ezáltal. A nevezett hatóságok munkakörüknek több mint felét az újpesti ügyek teszi ki, Újpest lakossága, és így természetesen ügyszámuk is rövid idő alatt megkétszereződött, s minthogy a megyei és a járási tisztviselők száma csak a régi maradt: ezért az ügymenet a köz rovására folyton fennakad... miért is csak természetes az, hogy egy-egy építési engedély elnyerése, bármely ipar vagy árvaügy elintézése — a jogkereső közönség végtelen hátrányára — fél évet is meghaladó időt igényel. ...nagy csapás e tarthatatlan állapot Újpest iparára és kereskedelmére nézve, mert az átalakulásra való tekintettel Újpesten az építkezés ezidő szerint teljesen szünetel. Mindenki várja a várossá való átalakulást, mely után a mai 10 évi házádomentesség helyett a törvény szerint 15 évi adómentesség jár.”

A beadványnak meglelt az eredménye. A belügyminiszter 1907. IV. 24-én Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegyéhez intézett 5381/1907 III. sz. leiratában engedélyezte, hogy Újpest nagyközség rendezett tanácsú várossá alakuljon át s egyben utasította a vármegye alispánját, hogy az átalakulás tényleges keresztülvitelére a szükséges intézkedéseket mielőbb tegye meg és annak eredményéről jelentést tegyen.

A rendezett tanácsú város szervezeti előnyei, gazdasági és társadalmi hatása

Az 1886: XXII. tv 22. §-ában a rendezett tanácsú város hatáskörét a következőkben

állapítja meg:

„A rendezett tanácsú városok a 21. §-ban elősorolt jogokon felül:

a) kezelik a helyi igények szerint a piaci, hegyi, vásári, építészeti és községi rendőrségeket;

b) eljárnak az ipari s a gazdasági és cselédek között a szolgálati viszonyból keletkezett ügyekben, a törvény és a szabályrendeletek értelmében.”

A községek és a rendezett tanácsú városok közötti lényeges különbséget — előbbiekén túlmenően — abban láthatjuk, hogy a polgármester mint a rendezett tanácsú város első tisztviselője ugyanazon feladatokat látta el mint a főszolgabíró. A jogszabályok ezt több oldalról is megerősítik.

Az 1886: XXI. törvény 67. §-ának második bekezdése rögzíti, hogy „a rendezett tanácsú városok polgármesterei a vármegyével szemben ugyanazon tekintet alá esnek mint a járási főszolgabírák.”

A polgármesterek fizetése a törvény értelmében nem lehetett kevesebb, mint az adott törvényhatóságban a főszolgabíráké. Mivel a polgármesteri pozíció olyan tisztséget jelentett, melynek birtokosa már jelentős mértékben részesült a hatalom gyakorlásából, a törvény megfelelő módon biztosította, hogy csak olyan személyek tölthessenek be polgármesteri tisztséget, akik a város vagyonos rétegeinek bizalmát élvezték. A községi törvény kimondja ugyanis a 68. §. harmadik bekezdésében, hogy „...a rendezett tanácsú városokban a rendőrkapitányok kivételével az összes előjáróságot és a segéd- és kezelőszemélyzet tagjait a képviselő testület választja.” Ugyanakkor az 1886: XXI. törvény 73. §-a széles jogkört biztosít a polgármesternek az előjáróság többi tagjával szemben, kivéve a főjegyzőt, a tiszti ügyészt, az árvaszéki elnököt, a rendőrkapitányt a főorvost és a tanácsnokokat. A pozícióbeli emelkedés egyben jövedelem növekedést is jelentett. Dr. Ugró Gyulának, mint községi bírónak a fizetése 4.500,- korona volt. Mint Újpest első polgármestere évi 6.000,- korona fizetésben és 800,- korona lakbérjuttatásban részesült. Természetesen a volt főszolgabírói hatósági jogköröket nem egyszemélyben gyakorolta a polgármester,

hanem ezeket a felügyeleti jogkör kivételével, a városi előljárásának, illetve a képviselő-testületnek adta át.

A várossá nyilvánítás egyik legnagyobb gyakorlati eredménye az építési engedélyek ügymenetének meggyorsítása volt. A községi szervezetben amikor a váci járási főszolgabírói hivatal adta ki, az engedélyek megadása hosszú időt vett igénybe, mivel ez a hivatal nem csak Újpest ügyeit, hanem az egész váci járás ügyeit intézte. Ezt mutatja az is, hogy míg az utolsó két községi évben a főszolgabírói hivatal összesen 165 építési engedélyt adott ki, addig a várossá nyilvánítástól 1910-ig a város 1373 esetben (azaz évente több mint 300 esetben) adott ki engedélyt építkezésre.

Az építési engedélyek gyorsabb megszerzésének lehetősége szoros összefüggést mutat a vállalkozók számának növekedésével. A várossá nyilvánítást követő négy évben 299 új üzlethelyiséget nyitottak. Míg 1900-ban 1773 iparos dolgozott Újpesten, addig 1910-ben már 2478. A várossá nyilvánítást követő években válik Újpest iparvárossá, ekkor erősödnek meg azok az üzemek, melyek néhány éven belül országos jelentőségre tesznek szert. Az ipari fejlődés következménye a munkásság létszámának gyors ütemű emelkedése. 1906-ban 15.977 munkás dolgozott Újpesten, 1910-re a számuk 26.378 főre emelkedett.

A városi szervezet tehát feloldotta azokat a korlátokat, amelyek akadályozták, nehezítették a település fejlődését és megteremtették azokat az objektív és szubjektív lehetőségeket, melyek révén a város továbbfejlődhetett. Az új és hatékonyabb szervezeti forma jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Újpest a későbbiek során Magyarország gazdasági, társadalmi életének ha nem is a legkiemelkedőbb, de mindenképpen egyik fontos központja lett.

Források:

A százéves Újpest története, Újpest-Rákospalotai lexikon Léderer Ottó szerkesztésében, 1931.

Bertényi István: Az országbíró intézmény története a XIV. században, 1976.

Györffy György: István király emlékezete, 1977.

Kubinyi András: Adatok Újpest 1848 előtti történetéhez, 1956.

Mócsy András: Pannónia a késői császárság idején, 1975.

Morvay Győző: Galánthai gróf Fekete János. 1903.

Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből, szerkesztette dr. Czoma László, 1974.

Dr. Ugró Gyula: Újpest 1932.

Okleveles források:

A Héderváry család oklevéltára, 1938.

Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig, 1938.

Gróf Károlyi család birtoklástörténete, 1911.

Újpest nagyközség képviselő-testületének jegyzőkönyvei 1903-1906-ig. Pestmegyei levéltár

Jegyzetek:

- (1) A megyeri mocsarakat a Rákóczi szabadságharc után az 1720-as évek végétől, mintegy tíz év alatt csapolták le.
- (2) Traianus római császár uralkodott: i.e. 98-117. Az ellenérőd által védett híd cölöpmaradványait az Újpesti Hajógyár területén, a múlt század végén találták meg.
- (3) Budapesti oklevéltár I. kötet 1936. 3.
- (4) Pais Dezső fordítása.
- (5) Budapesti Oklevéltár I. kötet 1936.
- (6) A per külön érdekessége a perben állók személyében rejlett. Lőránd ispán Buda bíróválasztási jogának helyreállítását követően az első választott bíró 1346-ban, majd ezen kívül még öt alkalommal viselte ezt a tisztséget. Mint vállalkozó több ízben volt aranyvizsgáló, ami pénzverdei tisztség volt, valamint a pénzverő kamarák ispánja. Perbeli ellenfele, Szécsényi Tamás országbíró fia Szécsényi Kónya 1354-ben gömöri, 1360-1362-ig pozsonyi főispán. Ezt követően a báni tisztséget töltötte be. Anyja révén a királyi családdal is rokonságban állt. Hóman-Szegfű Magyarország zászlósurai III. kt. 47-48 old. Bp. é.n. és Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig 1901, II. kt. 269. old.
- (7) Bártfai-Szabó László: Pest megye okleveles emléke 1002-1599-ig. 1938.
- (8) A Héderváry család oklevéltára. 1938. I.k. 323.
- (9) Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteménye, 1916
- (10) Kubinyi András: A genealogia, mint Buda társadalom-történetének forrása. Levéltári Közlemények, 1973.
- (11) Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből, dr. Czoma László szerkesztésében 1974. dr. Nagy Lajos: Palota 1541-től 1848-ig. 61. old.
- (12) Országos Levéltár - Kamarai levéltár U. et C 62-33
- (13) Gróf Károlyi család birtoklástörténete 1911
- (14) Morvay Győző: Galánthai gróf Fekete János, 1903
- (15) Gróf Károlyi család birtoklástörténete, 1911
- (16) Az adatok részben a Károlyi család birtoklás-történetében, részben dr. Ugró Gyula Újpest c. monográfiájában találhatók
- (17) Egy fertály 400 négyszögöl
- (18) V.Ö. a térképekkel
- (19) Az uradalom és a község lakóinak részvételével 1840. IV. 5-én az alapítási oklevél egyes pontjainak értelmezése tárgyában tartott közgyűlésen készített jegyzőkönyv tartalmazza.
- (20) A 100 éves Újpest története, Újpest-Rákospalotai lexikon Léderer Ottó szerkesztésében 1931. Főv. Szabó E. könyvtár „B” gyűjtemény
- (21) Dr. Ugró Gyula: Újpest 1932. 17. old.
- (22) Újpest Alapító Oklevele IV/3
- (23) U.o. IV/4/f. második bekezdés
- (24) U.o. III/1/a.
- (25) Dr. Ugró Gyula: Újpest 1932. 58. old.
- (26) U.o.
- (27) 1906-ban 8124 adófizető volt Újpesten. dr. Ugró Gy.: Újpest 1932. 310. old.
- (28) 1905-ben 22.118, 1906-ban 25.495, 1907-ben 31.675 és 1908-ban 41.080 volt az ügyiratok száma. dr. Ugró Gy.: Újpest 1932. 279. old.

45 éve halt meg Dr. Ugró Gyula

Újpest első polgármestere 1865-ben született Nagykőrösön. Jogi egyetemet végzett, ügyvédi vizsgát tett. Rendkívül sok oldalú, közéleti ember volt. Mint a TÁRSADALMI LAPOK szerkesztője, verseket írt. Politikai karrierjét a Függetlenségi 48-as Párt elnökeként, az ELLENZÉKI ÚJSÁG szerkesztőjeként kezdte. Újpesten ügyvédi irodát nyitott és nagy lendülettel vett részt a község közéletében. 1906. június 5-én a nagyközség főbírójává választották, majd 1907. augusztus 9-én az alakuló város első polgármestere lett. 1913-ban nyugdíjba vonult, de 1918. június 15-én ismét polgármesterré választották. 1918-ban az Újpesti Nemzeti Tanács elnöke, majd 1922-től városi képviselő lett. Idős korában jelentős zenei tevékenységet folytatott, mint nótaszerző vált közzismertté. A háborút követően ismét ügyvéd volt, egészen 1949-ben bekövetkezett haláláig. 1991-től emlékét utca őrzi Újpesten.

Fotó: Ifj. Hirmann László

Dr. Ugró Gyuláné szül. Reisich Aranka felesége, dr. Ugró Zuárd, Schmidt Károlyné szül. Ugró Ilona, May Imréné szül. Ugró Sarolta gyermekei, Schmidt Károly, May Imre vejei, dr. Ugró Zuárdné szül. Zana Terézia menyje, özv. Nádas Sándorné szül. Ugró Mária testvére, úgy a magunk, valamint az egész rokonság és jóbarátai nevében is mély fájdalommal tudatjuk, hogy a forrón szeretett férj, legjobb édesapa, após, testvér és rokon

dr. Ugró Gyula

Újpest város ny. polgármestere, ügyvéd, zeneszerző

folyó hó 4-én, életének 85-ik, boldog házasságának 56-ik évében, türelemmel viselt hosszú szenvedés után visszaadta nemes lelkét Teremtőjének.

Drága halottunk földi maradványait folyó hó 8-án délután 3 órakor fogjuk az újpesti régi temető halottasházában a református egyház szertartása szerint megáldatni és ugyanazon temetőben lévő családi sírboltban örök nyugalomra helyezni.

Újpest, 1949. november hó 5-én.

Emlékedet szeretettel fogjuk megőrizni, Isten veled, pihenj békében!

Lakás: Újpest, Mónus Illés-u. 44.

IV. évfolyam, 22. szám

1943 december 15

HONI IPAR

A MAGYAR IPARPÁRTOLÁS ÉS IPARFEJLESZTÉS LAPJA, KÖZGAZDASÁGI FOLYÓIRAT

ELŐFIZETÉSI ÁR

Egész évre 36.— P
Külföldre 50.— P
Egyes szám 2.— P

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL

BUDAPEST, IX., LÖNYAY-U. 39/a

TELEFON: *18-48-22

Postatakarékpénztári csekk száma 36.266

MEGJELENIK

MINDEN HÓNAP

ELSEJÉN ÉS

TIZENÖTÖDIKÉN

Újpest a főváros után Magyarország legnagyobb ipari városa

Irta: dr. ÉDER ZOLTÁN városi tanácsnok

Újpest mindössze száz éves és máris a főváros után következő első, vagyis hazánkban a második legnagyobb ipari városa. Nyugat-európai színvonalú, nagy ipari metropolisz, az országnak lélekszáma, valamint gazdasági és kulturális súlyának szempontjából egyik legjelentékenyebb városa. A Budapest-környéken fekvő városok között a vezető szerepet viszi, sőt ezeket messze fölülmúlja.

Újpest városnak rendkívül fejlett és virágzó a gyárpara, éppen úgy mint a kézművesipara. Fejlett iparának megfelelően kereskedelme is virágzó. Az újpesti ipar az egész országban híres, sőt sok olyan újpesti iparcikk van, amely külföldön is kitűnő hírnévre tett szert. Mégis a legvirágzóbb, legfejlettebb és legelterjedtebb ipara a faipar, nevezetesen a bútorgyártásipar. Köztudomású, hogy az ország összes helyiségi közzét, beleértve Budapest székesfővárosát is, Újpesten állítják elő a legtöbb faipari terméket, illetőleg árt. Bár Budapestben számszerűen több a faipari munkaadó és munkavállaló, mint Újpesten, ennek ellenére mégis nagyon valószínű, hogy az újpesti faiparosok termelése még a Budapestiekénél is több, mert Újpesten sokkal több elemi erővel hajtott gépekkel működő faipari üzem van, mint Budapestben.

A városban azután nagyon fejlett és virágzó a bányagártó-, a timárpár, valamint a szénipar is. Virágzó és fejlett továbbá Újpesten a vas- és fémpár, a textíliapár, a villamosgártó, izzolámpák és egyéb villamosgártó, rádiókészletek, táviró- és telefonberendezések gártó, vegyszeti, a gyógy-szerek előállítás, az olaj- és szappangártó iparok.

A város vezetősége tisztában van azzal, hogy az ipar fejlesztésének elengedhetetlen feltétele, hogy iparosaink minél nagyobb szakképzettségre és tudásra legyenek szert. Ezt a célt pedig csak úgy lehet elérni, ha az iparosodást minél magasabb színvonalra emeljük. Ezért a város iparoktatási intézetének és intézményeinek fejlesztésére mindig nagy súlyt helyeztek, erre a célra anyagiilag is nagyon sokat áldozott.

A város még a tanoncoktatást és a tanonciskola létesítését elrendelő 1884. évi XVII. t.c. életbelépesé előtt, 1880. évben tanonciskolát létesített, úgyhogy a törvény hatálya lépésének idejében a városban már szervezett tanonciskola volt, amelyben a rajtot külön tanították. Az 1901. évben pedig a város a leánytanoncok részére is állított fel tanonciskolát. Ez volt az ország első leánytanonciskolája. A városnak jelenleg négy szakirányú iparostanonciskolája van: fa- és építőipari, fémpari, vegyipari és leány szakirányú iparostanonciskolák.

A városnak a legfőbb iparoktatási és egyben a legfontosabb tanintézete a legfelsőbb ipari gyakorlati és elméleti tudást nyújtó, újpesti m. kir. állami fa- és fémpari felső-ipariskola.

Ez az intézet nemcsak legfelsőbb és legmagasabb ipari szakutadással rendelkező fiatal iparosnemeket bocsát iparunk rendelkezésére, hanem lehetővé teszi a felnőttek részére is azt, hogy meglevő tudásukat legmagasabb ipari szakismeretekkel kibővítsék. Ez a tanintézet — amelyben bentlakó növendékek részére internátus is van — olyan nagyszorú fejlődést ért el, hogy már kibővítésre szorult, mert a jelentkező növendékeknek egy nagyrészt hely hiánya miatt nem tudja felvenni.

A város iparoktatási tanintézete között meg kell még említeni az igen magas színvonalon álló községi női kereskedelmi szak-tanfolyamot is. Az pedig a városnak a leggyorsabban végrehajtandó tervel közé tartozik, hogy fiú és leány felsőkereskedelmi iskolát létesítsen.

A jelenlegi nehéz gazdasági viszonyok között is, amikor az építkezés majdnem lehetetlenné vált, keletkeznek városunkban új iparüzemek, a meglevők közül pedig sok fejlődik és bővül. Állandó fejlődés alatt áll például a város három legnagyobb iparvállalata: az Egyesült Izzó és Villamosgártó Rt., a Magyar Pamutipar Rt. és a Wolfner Gyula Rt., bór-, cipő-, gépszíj- és gumigyártó cég.

A legutóbbi időben nagyobb arányú építkezést folytatnak jelenleg a Magyar Pamutipar Rt., 3—4 millió pengő költséggel, a vitéz dr. László és dr. Öjner vegyszeti és növényolajgártó mintegy 500.000 pengő költséggel, az Első Magyar Cérnagártó 200.000 pengő költséggel, a Chinoin Gyógyszer és Vegyszeti Termékek Gyára Rt., amely állandóan bővül és fejlődik, a Magyar Vigogné Fonó Rt. egymillió pengő költséggel. A Porcus Hűsúlydolgozó és Exportáló Kft. pedig konzervdobozok gártása céljából új gártó-épületet épít, mintegy 600.000 pengő költséggel.

Az ilyen építkezések között a legnagyobb arányú a Magyar Pamutipar Rt. építkezése. Ez a vállalat üzleti felügyelőkön kívül leányotthont is épít hajdon munkások részére és ezáltal arra az útra lépett, amelyen a helyes iparfejlesztésnek haladnia kell.

Nemcsak a nagy lakásínség enyhítése és szociális szempontok, de a vállalatoknak jól felfogott érdeke és a város eminens érdeke is megkívánja, hogy legalább a nagyobb vállalatok gondoskodjanak tisztviselőik és munkásaik részére lakásról. Ezáltal ugyanis a legkönnyebben lehetne elérni azt a célt, hogy az ipari alkalmazottak munkahelyükön lakjanak. Ez pedig egyaránt érdeke úgy a munkaadóknak, mint pedig a városnak. A munkahelyükhöz közel lakó alkalmazottak több és jobb munkát képesek ugyanis végezni, mint az attól távoliakok, akiket az utazás kífáraszt. A város adófelzetőinek száma ezáltal szaporodik és a városban lévő iparvállalatoknak alkalmazottai helyben fogják elkölteni keresetüket. Ezek a körülmények a város gazdagodásához és fejlődéséhez vezetnek.

Dr. Hess Pál polgármester bölcs vezetése mellett a város a jelenlegi nehéz viszonyok ellenére is alkot és épít. A napokban nyer befejezést az 1.300.000 pengő költséggel épült hatalmas, modern, új tisztolóaktanya. Ilyen nagyarányú tisztolóaktanya eddig csak Budapestben van. Folyamatban van azután a Horthy Miklós tanoncotthon és kultúrház nagyarányú építkezése is. mintegy 1 millió pengő költséggel. A közelmúltban épült száz ONCSA-ház, egészséges, modern mintaszerű kivitelben. A városban nagyarányú utcaburkolási és csatornájávitási munkálatok vannak folyamatban és új leventelőr készült körülbelül 2—300.000 pengő költséggel.

Az ipari városoknál elengedhetetlen követelmény, hogy meglegyenek a megfelelő közegészségi és szociális intézményeik. Ezek az intézmények Újpesten mintaszerűek az országos híreik, amellott, hogy az egyes ipari, különösen gyárvállalatoknak meg vannak a saját egészségügyi és mun-

kászvédelmi intézményeik és berendezéseik. A Magyar Pamutipar Rt.-nak például külön önálló vállalati betegsegélyző pénztára és rendelőintézete van. Több gyárvállalatnak, így a Wolfner Gyula és társa Rt.-nak, a Chinoinnak pedig külön gyári orvosuk és gyári orvosi rendelőintézetük van.

A városban kitűnő hírnévek örvendő öt kórház van. A legfőbb szociális intézmények pedig a következők: Újpest város szeretetháza, az Országos Szociálpolitikai Intézet újpesti fiókja, az Országos Tüdőbeteg Szanatórium Egyesület gondozó intézete és az OTI újpesti rendelő intézete.

A város a kultúra magas fokán áll, amit leginkább iskoláinak a nagy száma bizonyít. A már említett iparoktatási tanintézeteken kívül van a városban fiú főgimnázium, leány főgimnázium, öt polgári iskola, nyolc elemi iskola, a tüdőbeteg gyermekek részére gyógyskola, egy állami kiegészítőiskola és egy háztartási iskola. A fiú és leány főgimnáziumok országosan elismert kitűnő tanintézetek. Vannak azután a városban értékes könyvtárak és van a városnak színházépülete is.

Bár Újpest ipari város, mégis igen nagy az értelmiségi foglalkozású lakosainak száma is.

Dr. Ugró Gyula a városnak első és kiváló nagy polgármestere, aki egyébként kiváló költő és zeneszerző, „Magyar városok monográfiája Újpest” című művében megállapítja, hogy Budapest kivételével az országnak egyetlen városa vagy községe sem adott annyi művészt és írókat az országnak, mint Újpest. Ugyanezt kell megállapítanom a sportot művelő újpestiekéről is, akik közül sokan, de a város eminens érdeke is megkívánja, hogy legalább a nagyobb vállalatok gondoskodjanak tisztviselőik és munkásaik részére lakásról. Ezáltal ugyanis a legkönnyebben lehetne elérni azt a célt, hogy az ipari alkalmazottak munkahelyükön lakjanak. Ez pedig egyaránt érdeke úgy a munkaadóknak, mint pedig a városnak. A munkahelyükhöz közel lakó alkalmazottak több és jobb munkát képesek ugyanis végezni, mint az attól távoliakok, akiket az utazás kífáraszt. A város adófelzetőinek száma ezáltal szaporodik és a városban lévő iparvállalatoknak alkalmazottai helyben fogják elkölteni keresetüket. Ezek a körülmények a város gazdagodásához és fejlődéséhez vezetnek.

Újpest nem dicsekedhetik régi történeti múlttal. Nincsenek régiségek, műemlékek, századokról regélő várromjai. De van annál több kényeret, megélhetést nyújtó, vagyis életet, haladást, fejlődést jelentő iparüzem és van annál több, az újpesti ipar életéjét és nagyságát hirdető gyárkémény. Minden dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy Újpest a munkának, az iparnak a városa. Minden tégláját, minden követ a becsület, szorgalmas munka hozta létre.

Annak ellenére azonban, hogy Újpest gyárváros, ipari város, mégsem viseli magán a gyárvárosok ridegségét. A város ugyanis rendezett, csinos, barátságos külsejű. Budapestkörnyéki városok között az egyetlen, amelynek úgyszólván valamennyi utcája és gyalogjárója szilárd burkolattal van ellátva. Az összes közműveken (világy, vízvezeték és gázvezeték) kívül úgyszólván valamennyi utcája csatornával van. Ez utóbbi tekintetben is egyetlen a fővároskörnyéki helységek között.

Az újpestiek büszkéik is városukra és tudatában vannak annak, hogy városukat az ipar hozta létre, az ipar tette naggyá. Tudatában vannak annak az ország-világ előtt tudott ténynek, hogy ebben a városban az ipar továbbfejlesztésének szinte korlátlan, kimeríthetetlen lehetőségei vannak.

De az újpestiek tudatában vannak annak is, hogy hazánkban nincs fontosabb feladat, mint iparunk fejlesztése. Az állam hadserege, felszerelésének, fegyverzetének és hadigépezetének minősége és mennyisége ugyanis iparunknak a fejlettségétől függ.

Dr. Szerényi Antalné *

Az újpesti színházi élet viszontagságai 1920-1944 között

Aki a kultúrát támogatja, önmagát támogatja. Ez a gondolat hatotta át Újpest előljáróit és polgárait a település szinte első pillanatától kezdve. A közműveltség kialakításának egyik fontos eszköze a színház. A magyar színpad múltja, tradíciója is a vidékhez fűződik. Természetes, hogy az idők során a vidéki községekben, városokban kifejlődött a színház utáni vágy. A vágyakozás azonban csak akkor tud tette érni, ha van megfelelő játéktér, megfelelő színház. Újpesten már a múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiben megindultak az erőfeszítések egy állandó, kifejezetten színjátszás céljaira készült színházépület építésére (pl. a Colosseum).

A leghosszabb életű az Árpád és István utak sarkán épült Népszínház volt, amely közel három évtizedig állt az újpesti színi kultúra szolgálatában. 1920-tól kezdődően két és fél évtized színházi életét szeretném áttekinteni. Ennek az időszaknak mintegy másfél évtizede szorososan összeforr magának az épületnek a történetével is.

A korabeli sajtó beszámolója szerint 1920-ban a Népszínház nyári szünete szeptember 1-jéig tartott. „Az épület tatarozását megkezdték, s a betekintett tervek szerint remélhetjük, hogy végre olyan lesz Thália temploma, hogy nem kell majd az előadásokat fagyoskodva végignézni. A nagyszabású átalakítások költségei egy, a MOVE támogatásával alakítandó részvénytársaságot fogják terhelni, de újra fog alakulni a színtársulat is, amelynek kiválóságára Földessy Vilmos igazgató személyében megvan a garancia.” (Egyetértés, 1920. jún. 21.) A munkálatok láttán néhány héttel később ismét olvasható egy lelkes hangú beszámoló: „A mi elszürkült, itt-ott bizony lemállott vakolatú színházunk nemsokára újra impozáns köntösben fog eléink állni. A nyár dereka óta tatarozzák, alakítják és remélhető-

leg befejeződik a Theatron Rt. munkálata, amely építővállalat a színház renoválását eszközli. Október 15-ére van a színház ünnepélyes megnyitása kitűzve, amely megnyitó elé Újpest közönsége nagy várakozással tekint. Nemcsak a színház épülete lesz új és díszes, hanem a neve is, amennyiben ezután a nemzet csalogányának, Blaha Lujzának a nevét fogja viselni.” (Egyetértés, 1920. IX. 26.)

1920. október 22-én Csiky Gergely *Nagy-mama* című vígjátékával megnyílt a színház. A címszerepet P. Halmai Margit játszotta. A Földessy társulat sok „jó erővel” dicsekedhetett. Tagjai között találjuk Soltész Annit, Vaszary Piroskát, Pethes Sándort.

Igen jó, nívós előadásra került sor 1921 márciusában Vadadi Albert *Méda* című darabjának eredeti bemutatójára. A sok jó színészi teljesítmény ellenére is gyér az előadások látogatottsága. Pedig a fővárosban is híre van a színészi játéknak. 1921 májusában Molnár Ferenc *Hattyú* című darabjának előadásán megjelent maga a szerző, továbbá Joób Dániel és Roboz Imre. Az egyik legjobb férfi színészt, Berczik Gézát elvitték a Vígszínházhoz, tárgyalásokat folytattak Vaszary Piroska szerződtetésére is. „Újpest csak akkor becsüli meg művészeinket, amikor már nem lesznek a mieink.” A keserű megjegyzés a Világosság 1921. május 6-i számában olvasható.

A Földessy társulatot Andor Zsigmond színészei váltották fel. Az igazgató jót és nívósat ígért a közönségnek.

Az előadások színvonaláról nem sokat tudunk, de azt igen, hogy 1922-ben a Blaha Lujza Színházban 269 előadást tartottak. Eből 13 klasszikus, 8 opera, 21 pedig irredecenta tartalmú volt. (Újpesti Napló, 1923. máj. 19.) Nőtt a közönség igénye nívósabb, klasszikus

*A szerző közismert újpesti helytörténész, a Berzeviczy Gergely Szakközépiskola magyar-francia szakos tanára

és opera előadások iránt. Ki kell emelni, hogy 1923. febr. 3-án Újpesten adták elő először Magyarországon Ibsen *Ostrati Inger asszony* című művét. Ősbemutatója 1857-ben Bergenben volt. Fordítója Hajdú Henrik. „Műfajilag történelmi dráma, dramaturgiailag pedig Ibsen első, máig el nem avult munkája.” (Világirodalmi Lexikon, 4. k. 714.o.)

A Blaha Lujza Színházban a régi Népszínház tagjainak vendégszereplésére is több alkalommal sor került. Többek között fellépett Rákosi Szidi, Pálmay Ilka, Küri Klára, sőt két alkalommal az Operaház együttese is szerepelt. (Újpesti Napló, 1923. márc. 24.) A színház zavartalan és az igényesebb közönségnek is megfelelő működését nehezítette, hogy a város magasabbra emelte a bérleti díjat, s ezen még a Semsey Aladár polgármester elnökletével már korábban megalakult kultúrbizottság sem tudott segíteni. (Újpesti Napló, 1923. szept. 1.) Mégis kapós az újpesti színház. Mint a monda szerint annak idején Homérosz szülőhelyéért hét város versengett, a színház bérletéért is hét színigazgató adta be a pályázatát (Sajó Vilmos, Miklós Gábor, Sebestyén Mihály, Tihanyi Béla, Gál Béla, Faragó Sándor, Mariházy Miklós). Végül a nyolcadik, Hevesi Béla szatmári igazgató nyerte el az előadás jogát, mert az ő ajánlata látszott anyagilag a legmegalapozottabbnak.

Az igazgató renováltatta a színház épületét (több mint 150 millió koronába került az átépítés, csak a színpadi függöny 11 millióba) és 1923 novemberében 40 főből álló társulattal megkezdte az őszi-téli évadot. Hetente egyszer operát vagy művészi színvonalú operettet ígért, kéthetenként klasszikus darabokból ifjúsági, kedvezményes ifjúsági és munkáse előadásokat. A repertoár egyetlen színvonalas, klasszikus operett, francia bohózat és vígjáték, népszínmű, opera váltogatják egymást, általában gyér érdeklődés mellett. Főleg az opera és a prózai előadásokat látogatják kevesen. (Újpesti Élet)

1924 tavaszán néhány figyelemre méltó előadásra is sor kerül. Április 16-án Forgács Rózsi társulata Csehov *A medve* és Strindberg *Júlia kisasszony* című darabjait

adja elő. Előtte Hajdú Henrik ismertette a két író munkásságát. (Újpesti Híradó, 1924. ápr. 11.) Ősszel pedig Ibsennek *John Gabriel Borkmann* című darabját láthatta az igényes újpesti közönség.

Vendégművészek is többször felkeresik a Blaha Lujza Színházat. Érdemes megemlíteni, hogy 1924 tavaszán egy Kiss József-matinén Gál Gyula a Nemzeti Színház, Alpár Gyula az Operaház tagja, valamint Darvas Lili és Péchy Blanka nyújtott művészi élményt a hallgatóságnak. A *Három a kislányban* láthatta-halhatta a közönség Alpár Gittát, A *vén bakancsos és fia a huszár* című darabban Rózsahegyi Kálmánt. 1925 tavaszán Palló Imre vendégszerepelt.

A város szubvenciójával megerősített Blaha Lujza Színház új lendülettel folytatta munkáját. Az Újpesti Napló (1924. aug. 23.) jegyzetírója szerint az újpesti színház a városi lakosság túlnyomó részének színház-szükségletét ha nem is kielégíti, de kiegészíti. Olcsóbbak a helyárak a pestieknél, szükséges is, hogy az újpesti színház a szegény emberek színháza legyen.

Az anyagi gondokkal küszködő Hevesi társulat költségvetési támogatását a város először elutasította, majd később mégis megszavazta. A vármegye viszont kimondta a megszavazókra a vagyoni felelősséget. Pedig Hevesi újabb anyagi áldozatoktól sem riadt vissza. A színház renoválására elköltött 154 millió koronát, a szegedi színház felszerelésének megvételére 250 milliót, egyéb dolgokra 120 milliót, összesen 524 millió koronát. Azonban hiába minden erőlködés, a színház nem rentábilis. Az Újpesti Városi Közlöny szerint: „a színházi élet működése nem megfelelő... kultúrában üres, művészetben vérszegény, erőben sorvadó, szellemi és erkölcsi nevelésben improduktív.” A színház anyagi válságának okai:

- csak könnyebb fajsúlyú operetteket játszanak

- átmenet nélkül nehéz darabokkal jöttek

- nem tart ifjúsági előadásokat

- nagyon drágák a helyárak

- sok az ingyenjegy

(Újpesti Városi Közlöny, 1926. febr.)

Ezért üres a színház. Egyetlen megoldás: az épület lebontása. Erre egyelőre még nem gondolnak, sőt a jeles tehetségű Andor Zsigmond nagy várakozással 1927 márciusában új évadot kezd. A tagok között találjuk Erdélyi Micit és Latabár Kálmánt. Egy-két előadás után kiderül, hogy a társulatot a teljes anyagi csőd fenyegeti. Az igazgató a színészeket nem tudja fizetni, a színházépület tulajdonosa, Moskovits Mór a csekély bevétel miatt felmond a társulatnak. (Újpesti Hírlap, 1927. március)

A remény sosem hal ki. Ez év őszén a tapasztalt Miklóssy Imre szólaltatja meg az új évad kezdetét jelző csengőt. Több emlékeztető előadással örvendeztette meg az újpesti közönséget. A *Corneville-i harangokban* először Újpesten lépett színpadra Péchy Erzsébet, akit Rózsahegyi Kálmán, mint színiiskolájának tehetséges, végzett növendékét hozta ki a városba.

A színház problémája a város problémája is. A városi közgyűlésen nagy vihar tört ki a színház szubvenciója miatt. Felvetődött 10.000 pengő segély folyósításának gondolata, de ez ellen sokan tiltakoztak az általános pénzhiány, nyomorúság miatt. A bajokat csak tetézte, hogy a színházépület állapota ismét igen rossz. „Újpest város színháza nemcsak, hogy nem hasonlít Thália templomához, de egyenesen megcsúfolása annak. Amíg ez a rozoga sufni szolgál színi előadások céljaira, addig Újpesten színtársulat prosperálni nem fog tudni” — írja a Palota-Újpest újságírója 1928-ban. Az Újpesti Élet véleménye: „A fővárosi sajtó is abszurdumnak mondja, hogy egy közel 100.000 lakosú városnak ne legyen színháza... Segítse az állam színházhoz a várost.” (1928. július)

A rossz állapotú épületre a városi tanács a következő évre már nem is ad ki játszási engedélyt, az 1929-es költségvetésben egyébként sem szerepeltet egyetlen fillért sem a színház támogatására.

Miklóssy Imre igazgató ebbe nem nyugodott bele, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fellebbezett, hiszen az 50 tagú társulat kenyér nélkül maradt „házánk legnagyobb ipari városában”. (Újpesti Kurír, 1928. október)

Miklóssy elvégeztette a szükséges munkálatokat, a műszaki és tűzrendészeti vizsgálat után a még nem teljesen kész épületben december elején ismét megnyílt a színház. Irodalmi és kevésbé irodalmi értékű zenés darabokat, operetteket, egy-egy prózai darabot mutattak be. Kiemelkedett Molnár Ferenc *Liliom* című darabjának bemutatása Jávor Pállal a címszerepben. A kritika megjegyzése: „Nagyon jó előadás” volt. A következő év sem hozott azonban lényeges változást a színház életében. A képviselő-testület megszavazta a szubvenciót, mert az épület siralmas állapotban volt. A közönség érdeklődése pedig hullámszó, bár egy-egy vendégművész vagy népszerűbb darab megtölti a nézőteret. Nagy tetszést aratott például Mórícz Zsigmond *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című műve.

Az újpesti színház a fővárosi művészek érdeklődését is felkelti. 1930 januárjában Hettyei Aranka a Nemzeti Színház örökös tagja rendezésében a Színművészeti Akadémia vendégjátékában Daniel Dark egyfelvonásos vígjátéka *A kacagó nők*, Horváth Jenő a Nemzeti Színház főrendezője pedig a *Liliomfi* c. darabját mutatja be. Az előadás érdekessége, hogy az első darab egyetlen férfi szerepét és a *Liliomfi* Szilvay professzorát Major Tamás játszotta nagy sikerrel. A helyi színikritikus megjegyzése: „...itt ebben a kényes s egyben durva gyárvárosban” értek el sikert. „...A *Liliomfi* címszereplője Apáti Imre a legnagyobb ígéret, Juhász József és Major Tamás is komoly értékek. Major Tamás a *Kacagó nőkben* produkált nagyszerűt” (Palota-Újpest, 1930. márc. 21.)

A színházépület kérdése ismét előtérbe került. A megoldási lehetőségek közül érdekes Miklóssy igazgató javaslata: részvények kibocsátásával kellene az építést megoldani. A közönség részvényeit aztán a város kamatostul visszavásárolná úgy, hogy megtalálná számításait. A városnak is, a közönségnek is volna színháza és pénzt sem veszítene senki.

Ez az ötlet is csak ötlet maradt. Pedig újból és újból hivatalos és kevésbé hivatalos formában beszéltek a Blaha Lujza Színház le-

robbant állapotáról. „A fiasciónak, amely a színházat érte, nem a színházi együttes volt az oka, inkább az a körülmény, hogy a közönség sehogy se tudja megemésztetni a színház céljaira szolgáló épületet.” (Palota-Újpest, 1930. szept. 13.)

A színházépület állapota miatt egyre komolyabb felhők gyülekeznek az újpesti színház ege felett. A használati engedélyt utoljára azzal a feltétellel adták meg, ha proscénium-falat és vasfüggönyt szerelnek fel. Pedig ebbe az épületbe nem nagyon érdemes befektetni. „Az épület fűthetetlen, mert falai dróthálóra csapott vakolat, a színpad és a nézőtér berendezése rettenetesen primitív és hiányos, nincsenek megfelelő díszlet-, jelmez- és kelléktárak.” (Palota-Újpest, 1930. okt. 11.) A lokálpatrióta újságíró elítéli azokat, akik Pestre járnak rendszeresen színházba, mert aki Újpesten keres, az tartsa kötelességének, hogy a jóért jóval fizessen, hogy költsön is Újpesten! Segítse azt a várost, mely neki megélhetést nyújt!” (U.o.)

Jajkiáltás és lelkiismeret-ébresztés ugyanennek a helyi sajtónak egy héttel későbbi írása. Címe: *Az újpesti kultúrszínház épületének megteremtése a helyi társadalom, a város és az állam feladata.* A cikkíró drámai szavakkal ecseteli egy-egy évad lefolyásának történetét. „Valahányszor nyit a színház, tele a nézőtér és az előadás briliáns. A direktor törleszti a pókhálózás, a kifestés és üvegezés költségeit, és ha már fogy a közönség, új darabot hoz színre... Eddigre azonban a nézők megállapították, hogy az ülések, a székek éppoly rosszak, mint tavaly, a nézőtér éppoly huzatos, hideg, mint tavaly, s hogy a modern revüs operettek éppoly üresek, mint a legutóbbiak... Aztán beköszönt a hideg, s ezzel megindul az igazgató gazdasági harca a lehetetlen körülmények ellen. Most az igazgató a kályhák újra foltozásába fekteti készpénzét, a tüzelőanyag beszerzésébe pedig — a hitelét. Csak a vasárnapi bevétel, a szubvenció, a pótimaháznak átengedés, a drága, de biztos vendéglátékok tartják a direktorban, a személyzetben a már-már elröppenő játékkedvet... Tehát nem szabad a színházat magára hagynunk, hanem ki kell venniök a részüket a

többi felelős tényezőknek is... A kultúrház megteremtése a helyi társadalom, a város és az állam feladata... Az életerős színház a kereskedelem és ipar, valamint az idegenforgalom egyik leghatásosabb előmozdítója. Nem szabad megengednünk, hogy Újpesten megszűnjön a színház, hanem meg kell teremtenünk a gazdaságilag jól megalapozott kultúrházat... Olcsónak és jól jövedelmezőnek kell lennie. Helye a Kőrösy Albert-féle telek vagy a városház és a Cyklop-ház közötti térrészlet vagy a városházával szemközt telkek volnának a legalkalmasabbak. Befogadóképessége legalább 1000 személy. Központi nagy terem, jobbról-balról irodák, öltözők, várócsarnok stb. Idegenek elszállásolására alkalmas kisebb szobák... A tőkét részben a közönség, részben a város teremtené elő, részben a Kultuszminisztériumtól kellene kieszközölni... Heti egy díszelőadás jövedelme az üzemregie-levonása után a város pénztárában kezelendő kultúrház-építési alapra lenne befizetendő. A heti egy díszelőadás öt hónap alatt 20-22 ezer pengő alap létrehozását eredményezi, melyet a város gyarapíthatna tisztán színpártolási célzattal”. (Palota-Újpest, 1930. okt. 25.)

Miklóssy még a lehetetlent is megpróbálja, hogy becsalogassa a közönséget a színházba (általában alig 40-50 főből áll a nézőközönség). A *Csodabár* előadásán ingyen pezsgő, likőr, sütemény! Egy másik csalogató: ismert művészek vendéglátéka (pl. 1932. ápr. 28.: Beregi Oszkár), vagy olcsó helyárak: 26 fillértől 1 pengőig, változatos műsor, igyekvő színészek — minden hiába. Pl. A *Légy jó mindhalálig* darab egyik előadására egyetlen jegy sem kelt el! Helyi szerzőkkel is próbálkozik. Két újpesti ifjú alkotását, a *Katusa* c. operettet adja elő. (Palota-Újpest, 1931. május) Az épület kihasználása érdekében a színházi szünet idejére mozi nyílik az átalakított Blaha Lujza színházban.

Miklóssy — akinek társulata néhány hétig mindig Újpesten játszik — gondolt egy merészet és nagyot. 1933-ban egy 1200 személyes saját színházat akart építeni egy Virág utcai telken, de tűzbiztonsági okokból a tervet elutasították. Mivel a Blaha Lujza Szín-

ház épületére az ismert okoknál fogva nem kapta meg a játszási engedélyt, az önálló saját színház ügyével a következő évben ismét próbálkozik — ez alkalommal sikerrel. A Háztulajdonosok Újságja adja hírül 1934. júl. 9-i számában: „A régi Gyár u. kezdődésével szemben, az Aradi u. kereszteződésénél volt valamikor a Zsák utca, az egykori Egyedi-féle spiritusz-gyár telkén, az Árpád úti Arányi-Diamant-Deucht Lajos és dr. Deuzsch Oszkár-féle patrícus házak mögött új utca nyílt: a Lorántffy Zsuzsanna utca. Itt építtette fel Miklóssy fa-színházát Kara János Thököly úti ácsmester szabadalma alapján, impregnált fából.

A város némi ellenkezés után megadta a játszási engedélyt. A szezonnyitó díszelőadás (1934. júl. 7.) telt ház előtt mutatták be a *Sárga liliom* c. operettet. A 4 hónapig tartó évadról elismerő és bíráló kritikák jelennek meg mintegy egymásnak felelgetve. Egyben megegyeznek. Valamennyi hangsúlyozza a közönség igényességét, és kifogásolja, hogy a bemutatott darabok 80 %-a operett. (Palota-Újpest, Magazin, 1934.)

Sok támadás érte Miklóssyt zavaros pénzügyei miatt. Bizonyos, hogy néhány jól sikerült és anyagilag is jövedelmező vendégszínházban gyönyörködhetett a közönség (fellépett pl. Kabos Gyula, Rózsahegyi Kálmán, Bulla Elma, Páger Antal), mégis hatalmas telekbérlétrálék és egyéb tartozás gyűlt össze. Már-már a színház elárverezésére került volna sor, de Miklóssynak sikerült pénzt szereznie, az árverés elmaradt, megkezdődhetek az előadások a nyári színházban. (A Blaha Lujza Színházban mozi működik. Igaz Szó, 1936. ápr. 11.)

Fodor László vígjátékát, az *Érettségit* adták elő a Vígszínház tagjának, Ölvedi Zsóknak vendégfelléptével. „Ünnepi nyitánynak a zenekar Erkel *Hunyadi László* c. operájának nyitányát játszotta. A megnyitó díszelőadásán megjelent a polgármesterrel az élen Újpest színe-java.” (Palota-Újpest, 1936. máj. 23.)

A népszerűséget rádióközvetítés is segítette. A társulat 500,- pengőt kapott a rádiótól a *Koldusdiák* c. operett közvetítéséért. Az

olimpikonok tiszteletére Jávör Pállal a címszerepben előadták a *János vitézt*, egy-egy fellépést vállalt Bulla Elma és Gombaszögi Ella is. Turay Ida vitte sikerre Békeffy István–Stella Adorján vígjátékát, a *Méltóságos asszonyt*. Ugyanakkor mindössze 10 néző volt kíváncsi Herczeg Ferenc *Bizánc* c. drámájára, így az előadás elmaradt. (Magazin, 1936. júl. 3.)

Miklóssy minden módon próbál pénzt szerezni, a Blaha Lujza Színház udvarán jelmez- és darab-kölcsönzőt nyit. Nem korrekt viszont a bérletes előadások megtartásában, ezért sok támadás éri. (Palota-Újpest, 1936. VIII. 1.)

Az újpesti színház ügye 1936 őszén kedvező fordulatot vett. Dr. Semsey Aladár polgármester színházépítő javaslatot terjesztett elő. Ez egészen váratlanul érte a képviselőtestületet, amely élénk vita után megbízta a város vezetőségét a terv konkrét kidolgozására. (Palota-Újpest, 1936. IX. 12.) Miklóssy nyári színházában ősszel már nem lehet előadásokat tartani. Az igazgató ismét a Blaha Lujza Színház szerelné kibérelni a jelenlegi mozitulajdonostól, ha a város havi 800 pengővel támogatja. Hosszas huzavona után sikerül neki minden szükséges támogatást és engedélyt megszerezni, és 1936 novemberében újból a régi helyén játszik a társulat. Bár az előzetes műsorterv nem sok jóval bíztat, a 60 főnyi társulat ismét kenyérhez jut. A nyitó darab Márkus Alfréd *Csodahajó* c. operettje volt. A *Tragédia* előadására is vállalkoznak Lehotay Árpád vendégfelléptével. (Palota-Újpest, 1936. dec. 12.)

Nagy sikert hozott Cselényi József vendégszereplése *A nóta vége* c. operettben. (U.o. 1937. jan. 9.)

1937 elején Miklóssy váratlan halála után a jogutód a társulat lett, konzorciummá alakult, vezetője Homokay Pál, egyik ellenőre Korda Sándor. Miklóssy temetési költségét, 500 pengőt a város vállalta, ami sokakban nemtetszést váltott ki. Hivatkoztak Barankovics Györgyre, aki Újpestnek dolgozott mint újságíró és író, végül szegényházban halt meg, temetésről, díszsírhelyről nem is álmodhatott.

A konzorcium semmiféle szempontból sem váltotta be a hozzáízüött reményeket. A Blaha Lujza Színházba mindenki „csak egyszer ment el, mert fűthetetlen hodály, összedőléssel fenyeget... Újpest színházba járó tábora színházba akar járni és nem barakkba vagy istállóba”. Ez volt az általános vélemény.

A rendkívüli képviselő-testületi közgyűlés utolsó pontjaként Szalay Sándor 1600 pengő gyorssegélyt javasolt kiutalni a megszűnt színházi konzorcium tagjainak, elsősorban az adósságok kifizetésére úgy, hogy a fennmaradó összeget kapják a színészek. Végül az új színigazatói koncessziót hosszas vita után Sebestyén Mihály kapta meg. A város 6 hónapon keresztül 1500 pengő szubvenciót adott a társulatnak. Egy esetleges állandó színház építésével kapcsolatban figyelemre méltó Hajdu Henrik eszmefuttatása. „A viták mindig akörül forogtak, városunk társadalmában van-e olyan szellemi érettség és önállósulási vágy, mellyel egy sajátos, de nívós kultúra alapjai itt megvethetők. Újpest társadalmában alkalmas talaj lehet egy önálló színházi kultúra megteremtésére... A városi tisztviselőknek nagyobb szerephez kell jutniuk a helyi kulturális életben... Újpestet a környék (Dunakeszi, Alag, Fót, Angyalföld, Óbuda, Római-fürdő) kultúrközpontjává kell fejleszteni... Budapest közelsége nem lehet akadály a helyi színházkultúra megteremtésének.” (Palota-Újpest, 1937. VII-VIII.)

Az 1938-as évre Sebestyén Mihály miskolci igazgató kapta meg a játszási jogot azzal a feltétellel, hogy a nyár folyamán hozzáfog az Izzó Trust támogatásával egy színház építéséhez.

A terv és a megvalósítás azonban gyakran messze estek egymástól. Sebestyén a játszási lehetőség híján májusig nem tudta megkezdeni az évadot. A Blaha Lujza Színház épületének tulajdona körül súlyos jogi viták alakultak ki. (Igaz Szó, 1938. V. 14.) Sebestyén a várostól 9000 pengő szubvenciót kért.

A régóta húzódó színház-kérdésben érdekes fordulatot hozott a jogi és pénzügyi bizottság márciusi ülése. Dr. Pohl Sándor polgármester javasolta, hogy a Horthy Miklós

(ma Görgey Artúr) úton lévő üres telket a város vegye bérbe gr. Károlyitól. A bér évi 400 pengő, amely összeget a már megszavazott 9000 pengő városi támogatásból fogják levonni. Ezen a telken épülhet fel a színház. Sebestyén Mihály a lebontott Budai Színkörhöz hasonló nyári színházat építené, melyben 5 hónapos vendégszerepléseket tartana. Az építés költsége kb. 64.000 pengő. Az igazgató egyben a szubvenció felemelését kérte 12.000 pengőre. (A város 1926 óta 84.000 pengőt folyósított a különböző társulatoknak.)

A polgármester végül leszögezte, hogy a színház építése a függőben lévő szociális és más kulturális kérdések megoldását nem hátráltathatja. Szeptemberre kiderült, hogy Sebestyén Mihály a színházépítéshez szükséges pénzt előteremteni nem tudja (Igaz Szó, 1938. szept. 10.), pedig a Színészegyesület 20.000 pengő építési kölcsönrel ígérte segíteni Sebestyén igazgatót terve megvalósításában. (U.o. okt. 29.) Az új színház elkészültéig ismét felvetődött a Blaha Lujza Színház igénybe vétele, de a Közmunkák Tanácsa felülvizsgálta az épületet, és megállapította, hogy az 1905-ben rabciburkolattal ellátott épület már nem alkalmas tömegek befogadására. (Igaz Szó, 1939. febr. 24.) Az év tavaszán egy pesti építész kapott megbízást a színházépület megépítésére. Többszöri módosított tervek alapján, júniusban indult meg a munka. Az újpesti iparosok sérelmezték, hogy nem volt nyilvános versenytárgyalás, így tekintélyes munkaalkalomtól estek el. Legfeljebb a részmunkákra kaphattak megbízást. (Igaz Szó, 1939. ápr.-jún.)

Őszre fordulva komoly gondot okozott a félig kész színházépület ügye. A polgármester kérte a képviselőtestületet, hogy engedélyezzen a város még 6000 pengőt, hogy az épületet legalább tető alá lehessen hozni. (U.o. okt. 14.) A kért összeget megszavazták ugyan, de kiderült, hogy — miután Sebestyén Mihálynak a továbbiakban semmi köze nem lehet a színházhoz — a feladat megoldása teljes egészében a városra hárult. A képviselő-testület jobboldali szárnya szerint „legjobb volna, ha a város sorsára engedné a színház

ügyét", s nem fordítana újabb tízezreket arra, hogy más telkére egy állandó gondot és terhet jelentő, hasznot nem hajtó, a környéket csak elcsúfító nyári hodályt építsenek. (Igaz Szó, 1940. márc. 2.)

Az áprilisi közgyűlésen ismét nagy vihar tört ki a színház építése körül. Mellette és elene csaptak össze az indulatok. Egy-kettő az ellenérvek közül: A színház után vágyó közönség két villamosjegy többletkiadással a főváros legkitűnőbb művészeiben gyönyörködhet, ha a baloldallal megszavaztatták, olyat kellett volna építeni, amit egész évben lehet hasznosítani stb.

Végül a képviselőtestület nagy többséggel, némi módosítások elfogadásával az építkezés befejezése mellett döntött, és biztosította a hiányzó összeget, 74.000 pengőt is. (Igaz Szó, 1940. ápr., Esti Kis Újság, 1940. ápr.)

1940. júniusában a 700 személyes Újpesti Városi Színházat Tolnay Andor igazgató társulata nyitotta meg az *Erzsébet* című daljátékkal. A nyitó előadáson megjelent Barcsay Ákos főispán és vitéz Endre László alispán is. (Igaz Szó, 1940. jún. 15.)

A nyár folyamán Bánky Róbert társulata játszott, nagy siker volt Turay Ida felléptével Shakespeare *Makrancos hölgy* című művének előadása. A következő év vendégművészei közül sikert hozott Olty Magdának, a Nemzeti Színház művésznőjének játéka Bókai *Négy asszonyt szeretek* című darabjában. (Esti Kis Újság, 1942. szept.)

1943-ban az Igaz Szó nagy terjedelemben közli dr. Seres László képviselőtestületi tagnak *Színházpártolás, színházkultúra* című írását. A cikk bírálja az éppen a városban játszó Kőrössy igazgató műsorpolitikáját. „A modern művészeti áramlatnak még csak a lehelete sem érintette meg Újpestet. A most működő társulat június 12-augusztus 14 között 59 előadást tartott. Ebből 36 operett, 10 operett színvonalú zenés játék, 8 „mai” történet, egy este Rossini *Sevillai borbély*, egy este *Csongor és Tünde*, három este *A vén gazember* című darabok egyáltalán nem nevezhetők modern daraboknak” — panaszolja Seres László.

Az új magyar drámai törekvések megmuta-

tására (Tamási Áron, Illyés Gyula, Németh László) a legtávolabbi szándékot sem tünteti fel... Újpestnek az összes magyar városok között az a hivatása, hogy ősmintája legyen a magyar nagyipari városnak, minden intézménynek, tehát a színháznak is mintául kell szolgálnia más hasonló intézmények számára... Az igazi színház egyike a legjobb nevelő-intézményeknek.” (Igaz Szó, 1943. VIII. 14.)

Kőrössy igazgató válaszában sommázata: Seres képviselőtestületi tag igényeinek kielégítése, javaslatainak megvalósítása, elegendő tőke nélkül nem megy. Mégis igyekszik az elvárásoknak — amennyire lehet — eleget tenni.

A színház támogatására Szín- és Műpártoló Bizottságot is szerveztek, s azzal a kéréssel fordultak a város vállalatainak igazgatóihoz, hogy a színház támogatása érdekében munkásaik részére jegyfüzeteket és bérlet-tömböket vegyenek. (Igaz Szó, 1943. aug-szept.) 1944-ben a nehéz háborús körülmények között is működött a színház. Szigorú légtámasz övintézkedések mellett a Kőrössy-féle társulat aug. 3-án a *Fekete Péter* c. operettel kezdte az évadot. A város 5000 pengő értékű jegyet kötött le a sebesült honvédek javára. A néhány órás feledést jelentő darabok vonzották a közönséget, csaknem minden este tele volt a színház. Egy este a nézők soraiban Páger Antal is helyet foglalt a nézőtéren. (Igaz Szó)

Szeptember második felében azonban az állandó légítámaszok, a front közeledése véget vetett mindenféle színjátszásnak. A színház elnéptelenedett, volt olyan este, hogy egyetlen néző váltott jegyet. Végül a magára hagyott színházat az elhurcolt zsidók házaiból származó bútorokkal töltik be. Ezzel ér véget egy sok-sok éves küzdelem, amit azok folytattak, akik állandó színházat álmodtak újpestre...

Újpest m. város polgármestere.

Tárgy:

A volt dr. Gróf Károlyi
uradalom területének
védelme.

HIRDETMEÉNY

Felhivom a lakosság figyelmét, hogy a volt dr. gróf Károlyi uradalom területét a földreform végrehajtása során a Községi Földigónyló Bizottság felosztotta.

A volt uradalom területe most már kisemberek tulajdonát képezi. Nagy része teljesen meg van munkálva. Nemzeti érdek, hogy az ottani termés épségben maradjon és azt ne ne gázolják.

Elrendelem, hogy a fent jelzett területre bárki másnak, mint az ott földdel rendelkezőknek bármí célból – ideértve a fakivágást is – belépni szigoruan tilos.

Ezen rendeletem ellen vétőket népbíróság elé állíttatom.

Újpest, 1945. április 10.

Dr. Szalay Sándor s. k.
polgármester

Helytörténeti hírek...

☛ Örömmel adjuk közre a hírt: 5.000 példányban megjelent az „Újpest története. Olvasókönyv diákoknak” c. tankönyv. Az Önkormányzat anyagi támogatásával, a TUNGRAM PRINT Kft. nyomdaüzemének kedvezményével a tanév elején minden újpesti általános iskola 6-7. osztályos tanulója ingyen kapja kézhez a tankönyvet. Természetesen az iskolai könyvtárakban is hozzáférhető lesz a kiadvány. Alapítványunk és az Újpesti Városvédő Kör ezúton is köszöni az újpesti kulturális kormányzat, személy szerint HOCK ZOLTÁN alpolgármester úr hatékony segítségét, aki lehetővé tette a tankönyv kiadását.

☛ Ismét áll Kocsis András 1937-ben készített „Az anya gyermekével” c. bronzszobra. A hánysított sorsú szobor élete talán végleg rendeződik; ez a harmadik hely, ahol felállítják. Nemrégiben vandál kezek ledöntötték és szállításra már elő is készítették, amikor lakossági bejelentés alapján a lopás megghiúsult. A szobor eddig a Városháza udvarán várta sorsa jobbrafordulását. Most ismét áll a Görgey úton. Újpestiek! Vigyázzunk rá!

☛ Ritka kincs birtokába jutottak az újpesti helytörténettel foglalkozók. A Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárától alapítványunk megvásárolta azt a közel 70.000 filmkockán tárolt sajtóanyagot, aminek eredetije 1877-1920 között jelent meg Újpesten. A vásárlást az Újpest Közművelődéséért Alapítvány 187.000 Ft-os támogatása tette lehetővé. Az anyag megvásárlása kitűnő lehetőség pedagógusok, diákok, helytörténészek számára, hogy a korabeli újpesti sajtót tanulmányozzák. Reméljük, hamarosan kulturált körülmények között lehet majd kutatni.

☛ 1995 tavaszán ismét megrendezik az újpesti általános iskolások helytörténeti vetélkedőjét. Az eddigi tapasztalatok felhasználásával, új típusú vetélkedőn mérhetik össze tudásukat a gyerekek. A felhívást már kézhez kapták az iskolák igazgatói, a jelentkezési határidő szeptember vége. Kíváncsian várjuk az ifjak jelentkezését.

☛ Díszpolgári elismerések

A Városnap ünnepségén dr. Újszász László ny. főorvost, Szusza Ferenc egykori válogatott labdarúgót és Blázy Lajos evangélikus lelkészt Újpest díszpolgárává avatta dr. Dercze Tamás polgármester. A kitüntető cím odaítéléséről Újpest Önkormányzatának Közgyűlése döntött. Dr. Újszász főorvos úr és Szusza úr már 1990-ben „AD HONOREM ÚJPEST 1840-1990” emlékérmeket kaptak, életművük elismeréseként. Szeretettel gratulálunk az új díszpolgároknak!!

☛ Dr. Kapolyi László, akit mint Újpest szülöttét, alapítványunk önzetlen támogatója, most 50.000 Ft adománnyal lehetővé tette, hogy a gyűjtemény számára vásárolt mikrofilmek olvasásához megfelelő berendezést tudjunk beszerezni. Segítségét ezúton is köszönjük...

Hol jártunk?

Egy ütött-kopott Árpád úti házban, egy gyógyszerertár. Sokan elmennek mellette anélkül, hogy tudnák: Újpest első patikája mellett járnak. Ki volt az alapító tulajdonos és mióta működik itt a patika?

Fotó: ifj. Hirmann László

Az alapítvány támogatói:
FÜRST SÁNDOR, ÚJPEST KFT., RICOPY KFT.,
ÉPORG KFT., ÚJPEST KÖZMŰVELŐDÉSÉÉRT
ALAPÍTVÁNY, DR. KAPOLYI LÁSZLÓ, CHINOIN RT.,
UKTV, ASCHNER LIPÓT ALAPÍTVÁNY,
SZOC.DEM.PÁRT ÚJPEST

Kiadja: az Újpesti Helytörténeti Alapítvány
Hock Zoltán elnök
Szerkesztő: Kadlecovits Géza
Szerkesztőség: 1047 Bródy Imre u. 1. Tel.: 160-5369.
Tipográfia: Wagner Attila
Készült: TUNGRAM PRINT Kft. nyomdaüzemében
Vezető: Bese Andrásné